

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZET- ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELVI ÉS IRODALMI INTÉZET

Erdős Angelika

Magyar nyelvű prózai Guido-fordítások a kora újkorban

37. OTDK
Humán Tudományi Szekció

Témavezető: Szigeti Molnár Dávid
egyetemi adjunktus

Szeged, 2025.

Tartalomjegyzék

I.	A Trója-történet hatása a magyar irodalomra	2
a.	A Trója-feldolgozások tipologizálása	5
II.	Haller János <i>Hármas Históriája</i>	13
a.	<i>A Hármas História</i> kiadásainak problémaköre.....	13
b.	<i>A Hármas História</i> Trója-részének forrásmeghatározása.....	14
c.	<i>A Hármas História</i> és Guido összevetése	17
III.	A kalendárium	22
a.	A naptárszöveg forrásának meghatározása	24
b.	A naptárszöveg és forrásának összevetése	26
c.	A naptárszöveg és a <i>Hármas História</i> összevetése	29
IV.	Kitekintés	31
V.	Melléklet.....	31

Az alábbiakban a kora újkori magyar nyelvű prózai Guido-fordításokat fogom a vizsgálódás középpontjába állítani, de kitekintést nyújtok más 16–17. századi, magyar nyelvű, Trója-tárgyú művekre, valamint a világirodalmi kontextusra is. Mivel ennek folyományaképp dolgozatom meglehetősen szerteágazóvá fog válni, az átláthatóság érdekében már most összefoglalom kutatásom legfőbb eredményeit:

- I. A szakirodalom Haller János 1695-ben kiadott *Hármas Históriájának* harmadik részét tartja a Trója-történet első magyar próza fordításának. Csakhogy eddig elkerülte a figyelmet egy olyan századközepi (1651–1654) kalendáriumban közölt elbeszélés, amely szintén Guido munkáján alapul.
- II. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a fordítás a 17. században egyedülálló abban a tekintetben, hogy folytatásokban jelent meg, s hogy a szövegdarabok korábban sosem kerültek összeillesztésre.
- III. E munkát a mellékletben végeztem el, itt olvasható tehát először a századközepi szöveg a maga teljességében.
- IV. Újabb eredmény, hogy a textológiai munkálatok során a prágai Strahov könyvtárból előkerült az 1654. évre íródott naptár egy olyan példánya is, amely Magyarországon nemcsak, hogy bibliográfiailag ismeretlen, hanem az eddig látottakhoz képest új oldalakat is tartalmaz.
- V. A dolgozatban a *Hármas História* Trója-részének forrása csak ezután kerül meghatározásra: ez most már teljesen bizonyosan egy 15. század végi, strassburgi nyomdából származó ősnymtatvány volt.
- VI. A szoros szövegösszevetések során pedig arra is fény derült, hogy Haller a Párisz és Heléna megismerkedéséről szóló fejezet esetében az ókori görög költő, Colluthus (Kr. u. ~500) *Raptus Helenae* c. epillionjával váltotta ki a Guido-elbeszélés egy fontos részletét, ami azért is figyelemreméltó, mert a szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint a *Hármas História* harmadik része teljességgel Guido szövegén alapul.
- VII. Végül a magyar nyelvű fordítások összevetésével az is megállapíthatóvá vált, hogy Haller szövege irodalmilag értékesebb, mint a naptárszöveg – az előbbi megemeli, az utóbbi azonban deklasszálni forrását.

I. A Trója-történet hatása a magyar irodalomra

A trójai háború története – mint szórakoztató olvasmány – a széphistória¹ elsőpró műfaji térhódításának évtizedei alatt tett szert rendkívüli népszerűsége hazánkban. Király György 1917-es beható tanulmányában a keletkezés időrendje szerint rendezi sorba a magyar irodalom Trója-feldolgozásait.² E lajstromot látva szembeötlő, hogy a mondakör ugyan már Anonymus gesztája óta, azaz a kezdetektől fogva jelen van irodalmunkban, mégis egészen a 16. századig csupán két átdolgozásról tudunk, s ezek közül is csak az egyik, Janus Pannoniusnak az *Iliász* egy epizódját fordító munkája maradt ránk. Az 1500-as években azonban a Trója történetét elbeszélő művek hirtelen virágzásnak indultak, s mindössze fél évszázad alatt hat olyan mű is napvilágot látott, amely szorosan kapcsolódik a mondakörhöz.³ Ezen 16. századi művek formáját a históriás énekek műfaji követelményei határozták meg – az átdolgozók a kor tendenciájának megfelelően még a prózai forrásokat is énekekké formálták át.

Míg azonban a 16. századi irodalmunk újabbnál újabb Trója-történetekben és azok rendszeres újranyomásaiban tobzódott,⁴ addig 1600 után már lényeges visszaesés tapasztalható: pusztán egyetlen új széphistória íródott e tárgyban, amelynek első és egyetlen nyomtatott kiadását is csak 30 évvel későbből ismerjük.⁵ A már befutott és kapósnak tűnő széphistóriák újrakiadása is jelentősen visszaszorult annak ellenére, hogy ezek sokáig „biztos jövedelemkiegészítést”, könnyen eladható műveket jelentettek nyomdászainknak,⁶ Hunyadi Ferenc Trója-históriája az egyetlen, amely dacol e tendenciával. Ennek magyarázatát abban látom, hogy a korszerűtlen „marketingstratégiával” dolgozó lőcsei nyomdában jelent meg,⁷

¹ A kifejezést kényszerből használom, de tisztában vagyok a műfajt illető legfrissebb eredményekkel: VADAI, A tudósító ének műfaja 2007; PAP, Históriák és énekek 2014; SZIGETI MOLNÁR, Elrajzolt mosoly 2024.

² KIRÁLY György: A Trójai háború régi irodalmunkban (Első közlemény.), *Irodalomtörténeti Közlemények* 27, 1. füzet. (1917): 1–23.; Uő.: A Trójai háború régi irodalmunkban (Második és befejező közlemény.), *Irodalomtörténeti Közlemények* 27, 2. füzet. (1917): 129–150.

³ Tinódi Sebestyén: Jason király, 1537–38; az elveszett Trója-história, 1544 előtt; Lévai Névtelen: Páris és görög Ilona históriája, 1576; Hunyadi Ferenc: História az régi híres nevezetes Trója várossának tíz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről, 1577; Huszti Péter: Aeneis, 1582; Csáktornyai Mátyás: Erős Ajax és Bölcs Ulisses, 1592.

⁴ 1577 és 1692 között a hazai nyomdák szinte mindegyike adott ki Trója történetét elbeszélő históriás éneket: RMNy 367, RMNy 388, RMNy 499, RMNy 508, RMNy 509, RMNy 586, RMNy 686, RMNy 703, RMNy 807, RMNy 1312, RMNy 1503, RMNy 2308, RMNy 2370, RMNy 2649, RMNy 4084.

⁵ RMNy 2308

⁶ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Eleink szórakoztató olvasmányiról. *Irodalomtörténeti Közlemények* 84, 5-6. füzet. (1980): 650-655, 655.; V. ECSEDY Judit - PAVERCSIK Ilona: A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában. 1473–1800. Budapest: 1999, 50.

⁷ Az RMNy ugyan számontart 2370-es jelzettel egy kolozsvári kiadást is, de kérdéses, hogy valójában létezett-e, vagy tévesen került feljegyzésre az évszám. Lőcsei kiadások: RMNy 2649; RMNy 4084; és egy, még RMNy-számmal nem rendelkező (RMK I. 1428).

amely már Ritoókné Szalay Ágnes szerint is „a XVII. században (...) változtatás nélkül nyomtatta újra és újra a XVI. századból örökölt széphistóriákat”.⁸

A látszat ellenére persze nem arról van szó, hogy az olvasóközönség érdeklődését vesztette volna a mondakör iránt,⁹ hanem sokkal inkább egy fokozatos műfaji paradigmaváltás kezdeteinek lehetünk tanúi: még ha a 17. században nem is tűnt el teljesen az olvasók könyvtárából a széphistória műfaja, de láthatóan megingott addigi irodalmi státusza.¹⁰ Az olvasók viszont továbbra is lankadatlanul igényelték a szórakoztató irodalmat, sőt, egyre nagyobb kereslet volt a társadalom szélesebb rétegei számára elérhető olvasmányokra.¹¹ A műfaj kifáradásától függetlenül tehát a trójai mondakör változatlanul kurrensnek számított, ezért igen nagy kihagyásnak tűnik a szakirodalom alapján megfestett idővonalon, hogy a következő nagy lélegzetvételű Trója-feldolgozás csak 1695-ben látott napvilágot Haller János tollából, hiszen közben majdnem egy teljes évszázad telt el. Ezzel kapcsolatban újra felhívnam persze a figyelmet arra, hogy a szakirodalom biztos tényként kezeli, hogy a Trója-história első magyar prózafordítója Haller lenne. Még maga a „*Spenót*” is így ír róla:

„a harmadik a Guido da Columna szerkesztette Trója-históriát adja elő. Mindezek régebbi irodalmunkban részben már felbukkantak, de terjedelmesebb elbeszélő prózában még nem szerepeltek.”¹²

Ugyanezt a megállapítást Hadrovics Lászlónál is megtaláljuk, aki szintén Hallert jelölte meg úttörőként:

„Guido regényéből olasz, spanyol, francia, angol, holland, dán, svéd, izlandi, cseh fordítások és átdolgozások készültek és a mi Haller Jánosunk is a maga megkésett Hármashistóriájában kiadott Trója-regényt Guidoból fordította.”¹³

⁸ RITOÓKNÉ SZALAY 1980: 654.

⁹ Hiszen a trójai mondakör legalább egy egységét (a tipologizálást lásd később) elbeszélő művek vizsgálatába ugyan nem vonhattam be rövidsége miatt, de ekkor fordított Ovidius heroidáiból Gyöngyösi István, ekkor keletkezhetett Felvinczi György elveszett Trója-regénye, és általánosságban Trója városa az ott harcoló vitézekkel együtt a 17. századi irodalom alapvető költői hasonlataként operált.

¹⁰ PAP Balázs: *Históriák és énekek*. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2014: 51.; VARJAS Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982: 126–127.

¹¹ BALÁZS-HAJDU Péter, CSÖRSZ Rumen István: „Ponyva”. *Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor*, főszerk. (I–XIV.): KÖSZEGHY Péter, 14 köt. Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2014, 9.: 225.

¹² KLANICZAY Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 2. 1600-tól 1772-ig*. Budapest: MTA, 1978: 303–304.

¹³ HADROVICS László: *Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban*.

https://real.mtak.hu/177991/1/83_real_NYIROSZTKOZL_05_01-04.pdf Hozzáférés: 2024. 11. 30.

Végül – hogy mást már ne említsek – Dézsi Lajos is hangsúlyozta a *Hármas Históriában* helyet kapó prózai fordítás elsőbbségét:

„Magyarra tudvalevően Haller János fordította le 1681-ben a fogarasi fogházban s 1695-ben adta ki Kolozsváron, mint a »Hármas Istoria« harmadik részét.”¹⁴

Csakhogy mindhárman tévednek, hiszen a Trója-történet (ráadásul a guidói!) prózai elbeszélésben már Hallert megelőzően is jelen volt irodalmunkban, mégpedig naptárbetét-füzér formájában, ám mivel ezt ignorálták a kutatók, a szöveg feldolgozatlanul maradt.

Ennek kapcsán meg kell jegyeznem, hogy a 17. század előrehaladtával egyre gyakrabban szerkesztettek anekdotákat és rövid elbeszéléseket a kalendáriumokba, s ahogy azt Dukkon Ágnes is írja, régi naptáraink felépítésén keresztül jól látható, hogy a közép- és nyugat-európai művelődés szoros kölcsönhatásban állt egymással.¹⁵ És valóban: a tényleges naptárkiadásokat szemügyre véve megfigyelhető, hogy kezdetben a bécsi Kürner, majd az 1670-es években a lőcsei Brewer-nyomda bővítette az olvasó mulattatására szolgáló prózai betétekkel magyar nyelvű naptárait, nem sokkal ezután azonban a többi magyarországi nyomda is átvette ezt a szokást. Azért is fontos ezt hangsúlyoznunk, mert a ponyva tökéletes termőtalajául szolgáló naptárak nagyon széles olvasói réteget vonzottak,¹⁶ Mikos Éva pedig egyenesen a kalendáriumokhoz köti a parasztság körében fokozatosan teret nyerő alfabetizáció felerősödését.¹⁷

Ezek fényében pedig már egyáltalán nem meglepő, hogy Johann Jakob Kürner bécsi nyomdájának 1651-től 1654-ig való évekre írott kalendáriumai egy ismeretlen fordító Guidó-átdolgozását őrzik, ami azért is figyelemre méltó, mert e szöveg ismeretében rögtön le is faraghatunk egy fél évszázadot az európai irodalomtól való több mint kétszáz éves lemaradásunkból.¹⁸

¹⁴ DÉZSI Lajos: Tinódi Jásón király széphistóriája. *Irodalomtörténeti Közlemények* 21, 3. füzet (1911): 257–311, 271.

¹⁵ DUKKON Ágnes: Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben. Budapest: Eötvös Kiadó, 2003: 19; 39; 158; 183.

¹⁶ HELTAI János: Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655), *Res libraria II*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Universitas Kiadó 2008: 266–267.; KOVÁCS I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989: 24. Kifejezetten a bécsi naptárkiadás szélesedő közönségéről lásd: DUKKON 2003: 39.

¹⁷ MIKOS Éva: 18–19. századi kalendáriumaink függelékeinek néprajzi forrásértékeiről.

<https://nti.abtk.hu/images/evkonyv/2005/MikosEvaXXII-10.pdf> Hozzáférés: 2024. 11. 30.

¹⁸ Részletes tárgyalásuk túlmutatna e dolgozat határain, de érdemes megemlíteni a Király által csak egy lábjegyzetbe száműzött, „költői érték nélkül szűkölködő iskolás, prózai fordításokat” (KIRÁLY 1917: 140). Bár ironikus módon ismét a lap aljára szorulnak, mégis fontos kiemelni azt, hogy a Trója-történet prózai formában már az 1600-as évek elején felbukkant; ám kézíratosán, miszcelláneákba másolva, és nem a populáris, hanem az iskolai regiszterben – tehát a történet prózába történő átemelése két szálon futott. A Vasady- és a Mihály deák-kódex Vergilius fordításai közül utóbbi különösen izgalmas: ennek az *Aeneis* első négy könyvét hozó fordításnak a kódexbe kerülése a korabeli olvasói igényekről árulkodhat azért is, mert a számos kéztől és különböző időkből származó írárok széphistóriákkal, fabulákkal és naptárbetétekkel gyarapították a gyűjteményt, tehát az iskolás

a. A Trója-feldolgozások tipologizálása

Mivel az előbbi fejezetben említett művekre a szakirodalom bárminemű differenciálás nélkül, pusztán Trója-históriákként vagy rosszabb esetben Trója-regényekként hivatkozik, a következőkben kitérőt kell tegyek, hogy hangsúlyozhassam: a Trója történetét elbeszélő művek nemcsak hogy nem alkotnak homogén halmazt, hanem olyan jelentékeny különbségek is kirajzolódnak köztük, amelyek nagyban befolyásolják az egyes szövegeknek az irodalmi rendszerben való elhelyezkedését, olvasói közönségét vagy épp recepcióját. Hogy ezek a különbségek nyilvánvalóvá váljanak, az alábbiakban igyekszem olyan szempontokat felvonultatni, amelyek érzékletesen megragadhatóvá teszik mindezt.¹⁹

Ezek közül az első és legfontosabb a tartalmi. „Trója-történeten” ugyanis a mai iskoláztatásból fakadólag hagyományosan Heléna megszöktetését, az azt követő tíz éves háborút és a faló történetét szoktuk érteni, azonban mindez csupán a mondakör középső egységét fedi le, hiszen nemcsak az argonauták kalandja, Jason (Iaszón) és Medea (Médéia) szerelmi története és Trója első ostroma tartozik még ide, hanem a különböző bolyongástörténetek is [kiváltképpen Ulixes (Odüsszeusz) és Aeneas kalandjai]. Ezek a részek persze ugyanúgy elhagyhatóak, ahogy különállóan is kezelhetők, s így lényegében három nagy egységet különíthetünk el egymástól: az előzményeket, a közismert tízéves háború történetét és végül ennek utózóngéit. Mondanom sem kell, hogy ez már önmagában is differenciálja a későbbi Trója-tárgyú műveket, s akkor még nem is említettem, hogy az egyes epizódoknak is többféle, kerekre csiszolt variánsa hagyományozódott ránk. Ez azért lényeges, mert ahogy már azt Ritoókné Szalay is mondja, „nálunk (...) inkább a mozaikszerűbb, a történelmi históriára applikált kisebb, kerek egységek találtak olvasóközönségre”.²⁰ A teljesség igénye nélkül, szemléltetésképpen hoznék is pár példát a történetek variálódására. A mondakörben fontos funkciója van például Hekuba (Hekabé) álmának, amelyben a későbbi eseményeket előre vetítve az asszony lángoló fáklyát szül, ám míg egyes változatok szerint az álmot bölcsek értelmezik, addig más verziók szerint Priamusz (Priamosz) király teszi ezt meg.²¹ Ugyancsak

fordítás (a szándékon túl) olyan szövegek lajstromában helyeződött el, amelyek kifejezetten az olvasó mulattatására jöttek létre. A kódexeket ismertette DÉZSI Lajos: „Régi magyar verseskönyvek ismertetése. IV. Mihály deák codexe.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 25, 4. füzet (1915): 431–444; Uő.: „Régi magyar verseskönyvek ismertetése. II. A Vasady-codex.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 23, 1. füzet (1913): 14–27.

¹⁹ A vizsgált forrásművek számát jóval meghaladja azon művek összessége, amelyek az európai irodalmak valamelyikében a középkortól kezdődően népszerűséget nyertek és forrásul szolgáltak, ám dolgozatomban ezen részen kifejezetten azokra összpontosítok, amelyek a régi magyar irodalmat közvetlenül befolyásolták.

²⁰ RITOÓKNÉ SZALAY 1980: 654.

²¹ Hunyadinál és Lévai Névtelennél bölcsek értelmezik. Husztinál és Vergiliusnál Hekuba értelmezi, s férjével titokban tartják az álmot. Guidónál és Hallernél nem Párisz születése, hanem a második ostrom előtt közvetlenül

izgalmas elágazást jelent a hagyományban, hogy a történetek egy része szerint Párisz sorsáról maga Priamusz dönt, más részük szerint azonban szűkebb környezete kijátssza a királyt és gondoskodik a fiú életben maradásáról.²² Párisz neveltetésének előadása megint csak megannyi ponton eltérhet: hol pásztorokhoz, hol szegény emberekhez kerül,²³ s ezek – a szövegváltozatok egy részében – még át is nevezik őt Alexanderré.²⁴ Hasonlóan érdekes az a történet is, amely csak ritkán kerül elbeszélésre: eszerint Párisz egyáltalán nem volt nőtlen, hanem már feleségül vette Oinónét.²⁵ Az egyes variánsok Trója első (Jason és Herkules vezette), valamint második híres ostromát is különféle okokra vezetik vissza. Legtöbbször persze Heléna megszöktetése miatt indul háború, ám előfordul, hogy az első ostrom alatt elrabolt Hészioné királylány sikertelen visszakövetelése miatt indulnak harcra a katonák, Heléna elrablása pedig már csak olaj a tűzre.²⁶ De a tízéves háború egyik legjelentősebb és legismertebb mozzanata, a trójai falóban elbújó katonák csele is különbözőképpen kerül elbeszélésre az egyes történetekben: az egyik változat szerint ugyanis egy áruló trójai, Sinón ücsörög a falóban és az éj leple alatt ő maga engedi be a görögöket a városba.²⁷ Bár számos további példát is lehetne még hozni, de ez szinte végeláthatatlan felsorolást eredményezne, így az alábbiakban – még mindig az első szempontnál maradva – áttérnék inkább a konkrét művekkel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókra.

Bár csak felszínes áttekintést tervezek, mégis célszerűnek tűnik mondandómat az origótól, Vergilius *Aeneis*-től kezdenem. E rendkívül híres eposzról közismert, hogy már a címében is megjelöli tárgyát, s az Aeneas háború utáni kalandjait gyűjtőpontba helyező történet első két éneke Párisz ítéletének és a tízéves háború végnapjainak felidézésével teremti az

szólal fel először Perszeusz, hogy jóvendőmondó apjának látomását tolmácsolja, majd követi Kasszandra, hogy jóslata miatt tartózkodjanak a háborútól.

²² Husztinál, Hunyadinál Priamusz azt hagyja meg, hogy öljék meg a fiút, s a szolgák a király tudtán kívül adják másokhoz. Lévai Névtelennél szintén halálba küldi Priamusz Páriszt, ám itt Hekuba játssza ki és gondoskodik róla, hogy fia pásztorokhoz kerüljön. Guidóról és Hallerről lásd később.

²³ Ovidiusnál, Lévai Névtelennél és Husztinál pásztorokhoz, Hunyadinál szegény emberekhez kerül, Guido és Haller szerint nem gyermekkorában, hanem felnőttként küldte el apja Páriszt, de egészen máshova; Kis-Indiába és csak egy nyári áldozattétel idejére.

²⁴ Hunyadinál, Guidónál, Hallernél megtörténik az átnevezés, Ovidius nem nevezi Alexandernek, de utal magára az átnevezés aktusára, Lévai Névtelennél és Husztinál végig Párisz marad.

²⁵ Ovidiusnál és Lévai Névtelennél megjelenik, máshol nőtlen.

²⁶ Guidónál és Hallernél Hészioné szerencsétlen helyzete miatt indulnak tárgyalások a bosszúról, Párisz itt eredendően csak túsznak szánja a neki ígért legszebb asszonyt. Priamusz elé érkezvén mindkét esetben visszavezetik a háború kirobbanását. Lévai Névtelen művében egy egyedi variáns tűnik fel, miszerint Párisznak csak másodsorra sikerült elszöktetnie Helénát – ugyanakkor nála Párisznak a Menelaossal kötött barátság okán adódik alkalmá Heléna közelébe férközni, tehát nem regisztrálja az első ostromot Medea és Jason említése ellenére sem.

²⁷ Husztinál Sinón maga ül a falóban – ez bizonyosan valamely kommentárból fakad vagy Huszti sajátos toldása, hiszen Vergiliusnál vitézek rejtőzködnek a lóban, a trójai áruló kívülről nyitja ki a titkos ajtókat. Guidónál és Hallernél már egy Husztiéhoz jobban hasonuló variáns tűnik fel; Sinón a vitézekkel együtt a lóban rejtőzködik, melynek ajtaját is ő maga nyitja ki és a város falairól jelt adva, behívja a kint váró vitézeket is.

eljövendő városalapítás kontextusát. A mű természetesen a magyar irodalomra is mély hatást gyakorol, ezt illusztrálандó elégséges Huszti Péter átdolgozását említenem. Ez a mű persze azért is figyelemre méltó, mert fő forrásán kívül olyan elemeket is tartalmaz, amelyeket Huszti különböző kommentárokból költött hozzá,²⁸ ilyen például Trója alapításának felületes elbeszélése vagy Párisz születése.²⁹ Mivel azonban ezekről csak nagyon visszafogottan esik szó, az átdolgozást abba a csoportba kell osztanunk, amelybe kizárólag a bolyongástörténeteket elbeszélő darabok tartoznak. A római irodalomnál maradva, következőként Ovidius *Metamorphoses*-át kell említenem, amelynek bár fontos szervezőelve a kronológia, ez azonban alárendelődik az „istenségek-héroszok-történelmi személyek” hármass felosztásnak, ami a mi esetünkben azt jelenti, hogy a Jason és Medeáról, a Péleusz és Thetiszről, az Ajaxról, valamint az Achillesről (Akhilleusz) és Aeneasról szóló énekek közé különböző, a trójai mondakörön kívül eső epizódok kerültek, s így egy mozaikszerű olvasatot kapunk a lineáris történetábrázolás helyett. Ráadásul Ovidius heroidáiról is hasonlóan nyilatkozhatunk: a huszonegy episztolából ugyan hét is szorosan kapcsolódik a trójai mondakörhöz, Ovidius mégis megszakítja az azok közötti folytonosságot, hiszen olyan, a görög mitológiából származó történeteket ékel közéjük, mint Szapphó és Phaón vagy Héró és Leandrosz mondája. Azért is térek ki erre ilyen részletességgel, mert két heroida képezi a Lévai Névtelen művének, a *Párisz és görög Ilona históriájának* velejét is, ám ő annak érdekében, hogy a mondakör középső egységének teljes egészét elmondhassa, egyéb forrásokból is megtoldotta Ovidius művét. Ez lényegében két olyan plusz éneket jelent, amelyek Párisz születéséről, az aranyalmáról és a tízéves ostrom végnapjairól tudósítanak. Szintén Ovidiuson alapul Csáktornyai Mátyás *Erős Ajax és bölcs Ulissese*, amely már címével is elárulja, hogy nem a teljes ostromot, csak az Ajaxról és Ulixesről szóló epizódot fordítja át magyarra.³⁰ A következő mű, amelyről szintén szó kell hogy essen, Hunyadi Ferencé (*História az régi híres nevezetes Trója várossának tíz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről*), ám ehhez a kutatóknak még nem sikerült konkrét forrást társítania.³¹ Hunyadi Priamusz uralkodásával indítja a cselekményt, tehát rögtön a mondakör középső egységébe csöppenünk, s a későbbiekben is csupán két versszakot szán visszatekintésre. Ez nagyon csekély szövegmennyiség, így az argonautákra nem is történhet utalás, kizárólag az első ostromot említi, hogy aztán a következményeket is elmossa. Mindössze annyit tudhatunk meg tőle, hogy két embernek sikerült megmenekülni Trójából, Aeneasnak és

²⁸ RPHA 0332

²⁹ RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 9: 597.

³⁰ RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 12: 669–670.

³¹ RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 8: 459.

Anténórnak, ám ezek hosszas bolyongását már nem fejtegeti, kizárólag magára a háborúra koncentrál. Mindezt azért is fontos így összeszednünk, mert ezen a háttéren válik megragadhatóvá Guido művének különlegessége: ez a mondakör mindhárom egységét feldolgozza, ami magyar kontextusban egyenesen páratlanná teszi. Nem véletlen, hogy eleink nagyon korán fantáziát láttak benne, elsőként Tinódi dolgozta fel az aranybárány megszerzéséről szóló első hat fejezetét. Tinódi históriájának utolsó jelentős mozzanata Jason és Medea közös hazatérése, a Jason vezette első trójai ostromot tehát már csak utalásszerűen jeleníti meg. Nem ülteti át a Guido-féle história egészét a már sokat emlegetett naptárszöveg sem, ez ugyanis csak az első négy könyvet hozza, így tulajdonképpen abban a tekintetben Haller *Hármas Históriája* megőrzi elsőbbségét, hogy ez adja először teljes egészében Guido művét magyarul.

Ezzel pedig át is térhetünk második szempontunkra, amely a szerzőknek a csodás elemekhez való viszonyát vizsgálja. Innen szemlélve a szövegeket, három nagy csoportot különíthetünk el egymástól, s az első csoportot Hunyadi Ferenc neve fémjelzi, mivel csak az ő széphistóriájáról mondható el, hogy egyáltalán nem tartalmaz természetfeletti elemeket. Legalábbis eredetileg. Az 1631. évi kiadás ugyanis egy olyan Dálnoki-verset helyez elé mottóként, amely Párisz ítéletét beszéli el, s mivel az első részben az aranyalmák képe ismét feltűnik, a Párisz követségéről szóló versszak kettős értelmezést tesz lehetővé:

„Követ módra népét szerzetté vala,
Császár vára előtt megállott vala,
Arany almákkal játszadoznak vala,

Nagy kazdagságokat csudálják vala (kiemelés tőlem: E.A.)”³²

Míg ugyanis mottó nélkül a harmadik sor aranyalmája a biztos sikert jelképezi, addig a mottó azt az asszociációt is keltheti, hogy Párisz az isteni végzés miatt tudta véghez vinni Heléna elrablását. Mindez pedig azért is különösen érdekes, mert úgy nyílik meg az új értelmezési lehetőség, hogy közben a szöveg intaktsága vagy Hunyadi csodás elemektől való tudatos tartózkodása közvetlenül nem sérül. Újabb csoportba kerülnek viszont azok a művek, amelyekben ugyan találunk csodás elemeket, de ezekre a szerző valamilyen módon reflektál. Guido, valamint az őt követő naptárszöveg és a *Hármas História* is ebbe a kategóriába tartozik, hiszen az irreálisnak tűnő epizódok elhagyása helyett kihangsúlyozzák, hogy a régi bölcssek (ti. Homérosz, Ovidius, Vergilius), pogányok lévén, hamis dolgokról írtak, s hosszas, monologikus reflexiókban korrigálják ezek téveszméit. A pogány istenek imádásáról és a bűnös

³² RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 8: 57–58.

varázslatokról szóló részeknél például így hívják fel a figyelmet arra, hogy valójában csak az egyetlen, igaz keresztény Isten létezik:

„De erről a Médeáról írják a régiek, hogy mikor kedve tartotta, akkor szerzett Eclipsist bűbajos mesterségi által. Ezt noha amaz hamisságokat költő Ovidius poéta sok bizonyossággal állítja, és az Étes király leányának Médeának tudományának s erejének tulajdonítja, de nem köteles a keresztyén ember eféle álmodozó pogányoknak írásoknak elhitelére, mert a felséges Isten, aki az ő dicsőségét másnak nem adja, az egek forgásinak s igazgatásának is hatalmát másra nem bízta;”³³

Ezt a csoportot színesíti Huszti Péter is, aki szintén reflexiókat tűzdel a szövegébe, ám nem a Guido-féle technikával. A pogányságról szóló szöveghelyek külön-külön kommentálása helyett műve indulásakor, az első ének kezdetén tér ki arra, hogy pogányságban történt dolgokról fog szólni, s bocsánatot kér, ha ezeket helytelennek ítélné meg a keresztény ember.³⁴ Bár Párisznak nála is döntenie kell az aranyalma sorsáról, a kitüntetett címért nem istennők, hanem evilági asszonyok versengenek, és a viszály istennője is az emberré degradált Bellonára és Marsra cserélődik. Ezek után a harmadik rész elején újból hosszas fejtegetésbe bonyolódik arról, hogy a trójaiakat Jézus Krisztus már az eljövetelekor elutasította, amiért a pogányság eluralkodott náluk, majd hálaadó imádságra hívja olvasóit, amiért ők már megismerhették a szent hitet, s egyúttal meg is nyugtatja őket, hogy a trójai veszedelem és bujdosás évei után az igaz hitre tértek az egykori bűnös pogányok utódai is. Ebbe a csoportba tehát több szöveg is besorolható, igazán népes azonban a harmadik lesz. Ide olyan munkák tartoznak, amelyek mindenféle reflexió nélkül veszik tudomásul, hogy az istenek és a természetfeletti erők nagyban befolyásolják a földi eseményeket. Tinódinál például Medea kedve szerint borítja fel ördögös tudományával a természet rendjét, borítja virágba a téli fákat, vagy fiatalítja meg az időseket,³⁵ s egyedül az ő varázstárgyait használva tudja elnyerni Jason is a hőn áhított aranybáránnyt.³⁶ Mindez persze azért is különösen érdekes, mert mint említettem, Tinódinak is Guido műve volt a forrása, ennek nagyléptékű tömörítésével azonban a magyar szerző kiszelektálta a pogányságra vonatkozó reflexiókat is. Hasonlót természetesen nem lehet kimutatni a szintén ezt a csoportot szaporító Lévai Névtelennél, aki Ovidius nyomán úgy adja a legszebb halandó nőt Párisz kezére, hogy az korábban már egy nimfa istennő, Oinóné személyében hitvesre talált.³⁷ Végül a „Mihály deák-féle” átdolgozás ugyancsak reflektálatlanul hagyja az *Aeneis* csodás elemeit: Juno istennő minden további nélkül vihart bocsáthat Aeneas hajóira,

³³ HALLER János: Hármaskönyv. Kolozsvár, M. Tótfalusi Kis Miklós nyomdája, 1695: 544.

³⁴ RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 9: 465.

³⁵ RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 3, Tinódi Sebestyén összes művei. 1540–1555: 375.

³⁶ RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 3: 379–380.

³⁷ RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei 7: 138.

kalandozása során pedig mindenféle fennakadás nélkül emberi vért fröccsentő fák, hárpianépek és küklopszok kerülhetnek a hős útjába.

Harmadik szempontom a nőkhöz való viszony, viszonyulás lesz. A nők megítélése ugyanis, éppúgy, mint a pogány világkép, gyakran hosszas moralizálást vált ki a szerzőkből, s nemegyszer végletek között mozgunk. Míg egyes művekben például a petrarkizmus tipikus, nem evilági szépségével első látásra szerelmet gerjesztő, de örökösen elérhetetlen nőképe jelenik meg, addig másokban nyíltan „antifeminista” szólamokat hangoztatnak. Megértően csak és kizárólag Ovidius reagál a történetekre, aki heroidáiban a család Heléna-képnek új narratívát teremt, hiszen rajta kívül egyetlen feldolgozás sem tesz próbát a hűtlen nő felmentésére azáltal, hogy az ő szemszögéből beszéli el a szöktetés napjainak dilemmáit. A legtöbbször könnyűvérűként ábrázolt asszony Ovidiusnál hosszasan lamentál Páriszról; arra kéri, hogy tartsa magát távol tőle, hiszen már férjezett, s bár valóban vonzónak találja a herceget, számára már nem lehetséges a szerelem. Bár közismert jellemzője, hogy ő a legszebb a halandók között, vitába száll a róla tett állításokkal; nem érti, miért tartaná őt Vénusz még saját magánál is szemrevalóbbnak, s a szerénység legártatlanabb formájában nyilatkozik önmagáról, amely szinte nem is összeegyeztethető azzal az asszonnyal, akinek szeszélye miatt tíz évig hiábavaló vérontás folyt. Törekény lelkületű, akivel már csúnyán elbánt Thészeusz, és akinek anyja is sajátjához hasonló sorsot élt meg – hosszas szabadkozása után pedig már nehéz megvetni férjének elárulásáért. Ehhez képest teljesen más szemléletet képvisel a középkori Guido, aki Helénával, Medeával és Briseidával (Briszéisz) szemben sem ilyen kegyes.³⁸ Szerinte Medea minden baj okozója, s cinikus kommentárban fogalmazza meg elkésett tanácsát, miszerint jobban járt volna, ha saját életének alakítására ügyelt volna a pogány praktikákban való mesterkedés helyett. Az argonauták érkezésére rendezett lakoma epizódja kellő alkalmat kínál Guidonak arra is, hogy általánosságban fejtegesse a nők kifürkészhetetlen és kielégíthetetlen vágyait, amelynek csak ritkán, a megszágyenüléstől való félelem árán tud határt szabni az egyébként dicséretes önmegtartóztatás:

„Scimus enim mulieris animum semper virum appetere, sicut appetit materia semper formam. O utinam materia transiens semel in formam posset dici suo contenta formato! Set sicut de forma ad formam procedere materie notum est, sic mulieris concupiscentia dissoluta procedere de viro ad virum, uti esse creditur sine fine, cum sit quedam profunditas sine fundo, nisi forte pudoris labe aliqua abstinencia laudanda concluderit sub terminis honestatis.”³⁹

³⁸ James SIMPSON: The Other Book of Troy: Guido Delle Colonne's *Historia Destructionis Troiae* in Fourteenth- and Fifteenth-Century England. *Speculum*, vol. 73, no. 2, 1998, 397–423: 416.

³⁹ Guido de COLUMNIS: *Historia destructionis Troiae*. ed. N. E. GRIFFIN, *Medieval Academy Books*, Vol. 26. Cambridge: Medieval Academy of America, 1936: 24.

Helénát természetesen szintén megrója Guido, amiért Párizs szépségének hírére hallva, férjét és státuszát elfeledve az ifjú közelébe férközni sietett: fékezhetetlen vágyaik miatt szerinte a nők mohón és meggondolatlanul cselekszenek, s e könnyelműség miatt sok szemérmetlen nő rohant már a saját vesztébe.⁴⁰ Ezek után pedig meg sem lepődünk azon, hogy míg Guido erősen kritizálja históriájának női szereplőit, általános következtetéseket vonva le a női nem egészének gyengeségéről és álnokságáról, addig férfi szereplőit részrehajlóan kevésbé bírálja. Ezzel át is térhetünk a negyedik szempontra.

Itt elsősorban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a trójai mondakört feldolgozó művek felépítésükben, szerkezetükben is merőben eltérnek egymástól. Guido könyve például mozaikszerű, epizodikus szerkesztésű, azaz olyan egymás mellé rendelt kisebb, kerek történetekből áll, amelyeket szabadon variálhatunk, bővíthetünk, vagy épp szűkíthetünk, s ilyenformán tankönyvi példája annak a szövegideálnak, amely Ritoókné Szalay szerint eleinket jellemezte. Mindez akkor válik igazán megragadhatóvá, ha Vergilius *Aeneis*-ével állítjuk szembe, amely sokkal tömörebb és feszebb, az egyes részek pedig jóval nehezebben vagy egyáltalán nem ragadhatók ki a kontextusukból. Ehhez kapcsolódik az a megfigyelés is, hogy míg Vergilius és Ovidius művei egyértelműen egy főszereplő köré szerveződnek, addig Guido története egyáltalán nem egy hős körül csoportosul. Az is több oldalról megtámogatható, hogy Guido munkája, a *Historia destructionis Troiae* sokkal könnyebben befogadható, mint az *Aeneis*, hisz például az előbbi csak elvétve használ retorikai alakzatokat (ha mégis valamilyen fennköltebb irodalmi stílusban kíván beszélni, azt mindig a legkönnyebben feloldható hasonlatokkal teszi), az utóbbi művét azonban akár alakzatlexikonként is lehetne használni, hiszen szinte az összes költői eszközt felvonultatja. Ebből a szempontból ugyancsak fontos, hogy míg Guido elbeszélése szigorú kronológiát követ és csak elszórtan tekint előre, addig az *Aeneis* esetében még csak globális időrendiségről sem beszélhetünk: a történeti időt egy több éneken átívelő emlékező aktus akasztja meg, s majd csak akkor vált vissza a mitikus időből a történetire, amikor elérkezik saját jelenéhez. De még ezután sem beszélhetünk szintiszta lineáris elbeszéléstről, hiszen látomásszerű képek, kataforikus elemek jelzik előre Aeneas cselekedeteinek végső kimenetelét. Azért is hangsúlyozom ezt, mert az ilyesfajta elrendezés tudvalevően zavarta a hazai olvasókat, hisz saját átdolgozásában maga Huszti is időrendi sorrendbe szedi az eseményeket.⁴¹ Végül azt is nagyon fontosnak tartom a magyar viszonyok közepette megjegyezni, hogy Guido műve kevésbé terjedelmes, mint az *Aeneis*.

⁴⁰ GRIFFIN 1936: 70–71.

⁴¹ VADAI István: AZ EPOSZTÓL A PONYVÁIG: „Oly búval, bánattal az Aeneas király...”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 96., 5-6. sz. (1992): 676–682.

Természetesen a forrásművek szerzőinek recepciója is nagymértékben különbözött. Homérosz, Vergilius és Ovidius piedesztálra emelt auktorok voltak, velük kezdődött az európai irodalom. A kora újkorban rendkívül nagy tekintéllyel bírt tehát a nevük, elég a *Syrena*-kötet előszavára utalnunk: Zrínyi nemcsak formájában, témájában és szerkezetében, de még csonkaságában is követendőnek vélte Vergilius eposzát!⁴² Saját munkamorálját Homérosz és Vergilius életrajzához mérten ítélte meg, és ars poeticául is Horatius Homéroszt emlegető szállóigéjét választotta. Ilyetén módon sok szempontból igazságtalan hozzájuk mérni Guidót, de mégiscsak meg kell állapítanunk, hogy nevét hazai körökben nem emlegették, s így aligha járhatott bárminemű tekintéllyel művének ismerete – mégis ő volt az a szerző, aki elsőként bírálta nyíltan az antik költők „vétkes toldásait”.

Nem is véletlen, hogy másfajta olvasóközönséget vonzottak műveik. Vergiliust és Ovidiust leginkább a deákos műveltségű értelmiségi réteg forgatta, és amellet, hogy történeteik a magas irodalmiság példáiként voltak emlegetve, olyan tankönyvnek is szánták kiadásukat,⁴³ amelyek segítségével a diákok finom retorikai műveltséget szerezhettek. Ráadásul nemcsak önállóan, hanem számos kommentár kíséretében is terjedtek műveik, amelyek nyomán újabb és újabb szöveg hagyományok kezdtek kibontakozni. Ezzel szemben Guido könyvét Haller nem gyakorlatként vagy irodalmi hangjának tökéletesítéséért vette kézbe, csupán hasznos időtöltésként kezdte fordítani. Elöljáró beszédében maga Guido is kijelöli művének célját: nemcsak történelmi eseményeket, hanem az olvasó mulattatására szolgáló epizódokat is el akar beszélni.⁴⁴ Históriaja retorikai szempontból a legkevésbé sem figyelemre méltó, viszont népszerű szórakoztató olvasmánnyá lett a társadalom legtöbb rétegében.

A differenciáló szempontok végére érve tehát jól látható, hogy a trójai mondakört feldolgozó szövegek nemcsak témájukban különböznek, de szerkezeti-retorikai szempontból is sokszínűek és eltérő közönséget vonzanak, így az irodalmi rendszerben nem képeznek homogén tömböt. Úgy vélem, azért is fontos ezt hangsúlyozni, mert enélkül nem látható tisztán azoknak az átdolgozásoknak a helye a magyar irodalomban, amelyekről a dolgozat további részében szó lesz. A következőkben Haller János *Hármas História*ját és a naptárbetétet fogom tárgyalni, hogy a dolgozat végén minél megalapozottabban vethessem össze ezeket.

⁴² ZRÍNYI Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*. Bécs, 1651: 4–6.

⁴³ HELTAI 2008: 232; 294.

⁴⁴ „Quamquam autem hos libellos quidam Romanus, Cornelius nomine, Salustii magni nepos, in Latinam lingua transferre curauerit, tamen, dum laboraret nimium esse brevis, particularia ystorie ipsius que magis possunt allicere animos auditorum pro nimia breuitate indecenter obmisit.” GRIFFIN 1936: 4.

II. Haller János *Hármas História*a

a. A *Hármas História* kiadásainak problémaköre

Sokan téveszmében élnek, amikor a *Hármas História* valamely modern kiadását kézbe véve azt gondolják, hogy Haller autentikus szövegét olvassák, nem tudják ugyanis, hogy az 1865-ös debreceni kiadás óta nem az 1695-ös editio princeps szövege, hanem rendre egy átstilizált textus kerül az olvasóközönség elé.⁴⁵ Az átstilizálás ráadásul olyan mértékű, amely már minket is akadályoz a továbblépésben, így az alábbiakban sorra veszem a különböző változtatásokat. Rögtön az első helyen a többtagú szintagmáknak a könnyebb befogadhatóság érdekében történő összevonását említeném, példának okáért így lesz a „fogyatkozást a napban”-ból napfogyatkozás⁴⁶ vagy épp az „arany gyapjúba öltözött bárány”-ból aranygyapjas bárány.⁴⁷ Egyes esetekben a mondatrészek elhagyása a narrátornak az elbeszéltekhez való attitűdjét is megváltoztatja, kitűnő példa erre, hogy míg az 1695-ös szöveg Medea varázslatos tudományát „kiváltképpen való gonosz bölcsesség”-ként jellemzi, a későbbi kiadásokban már „kiváló bölcsesség”-nek⁴⁸ tekintik ugyanezt, ami nem fér össze azzal a pogány praktikákat rosszálló hosszas reflexióval, amely közvetlenül ez követően kritikátlanul kerül átvételre. Arra is felhívnom a figyelmet, hogy a kárhoztatott kiadásokban a latin kifejezéseket is minden esetben magyar megfelelőjükre cserélik, ami bár Haller idegenszerűségtől tartózkodó programjába is beleillhetne,⁴⁹ ő maga még – Zrínyihez hasonlóan – nyelvi tisztaságra törekvése ellenére is rendszeresen használta az eclipsis szót a fogyatkozás helyett,⁵⁰ és a csillagászatot asztrológiaként,⁵¹ az alapot pedig fundamentomként⁵² nevezte meg.

Mindezt azért is fontos hangsúlyozni, mert az 1865 után megjelent kiadások kivétel nélkül az átstilizált szöveget hozzák, miközben kiadásról kiadásra tovább torzítják a szöveget. Ennek szemléltetéséül álljon itt az erősen nyomdahibás 1902-es debreceni kiadás (ezt digitalizálta egyébként az OSZK), amely több helyen Jánossá nevezi át Jasont,⁵³ Ovidius

⁴⁵ Erre a jelentős változásra és a Haller-féle szöveg nehezen hozzáférhetőségére Szigeti Molnár Dávid hívta fel először a figyelmet előadásaiban.

⁴⁶ HALLER 1695: 544 vö. HALLER János: *Hármas História*. Debrecen, Telegdi nyomda, 1865: 312.

⁴⁷ HALLER 1695: 549 vö. HALLER 1865: 315.

⁴⁸ HALLER 1695: 543 vö. HALLER 1865: 312.

⁴⁹ VÁCZY János: Haller János és *Hármas História*a. *Figyelő* 18, 1885: 178.; BEÖTHY Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-vállalata, 1886, 1: 123.

⁵⁰ HALLER 1695: 544 vö. HALLER 1865: 312.

⁵¹ HALLER 1695: 545 vö. HALLER 1865: 312.

⁵² HALLER 1695: 535 vö. HALLER 1865: 307.

⁵³ HALLER János: *Hármas História* - melynek első része világbíró Nagy Sándor néhány nevezetes dolgait illeti... Debrecen: Eperjesi István kiadása, 1902: 330; 347.

művére és Athénás városára pedig Mezam.-ként⁵⁴ és Athénzaként⁵⁵ hivatkozik. Szempontunkból persze a legfrissebb és a legtöbbek számára elérhető edíció, Molnár Szabolcs 1978-as kötete a legfontosabb, ez azonban szintén az 1865-ös változaton alapul, ráadásul ez még azokat a részeket is kiszelektálja, amelyek a mai olvasó számára kevésbé tűnnek érdekesnek. Épp ezért egészen megdöbbentő, hogy Vörös Imre a Molnár Szabolcs-féle kötet megjelenése után lelkesen jegyezte meg recenziójában, hogy bár a mai nyelvhasználathoz híven a szöveggondozó olykor a névszókat kicseréli és a szórendet megfordítja, de „ennél nagyobb »sebészi« beavatkozásra nem kerül sor”.⁵⁶ Mivel ezt nem szeretném különösebben minősíteni, a következőkben szép csendben visszatérek az 1695-ös editio princeps szövegéhez (RMK I 1470), s megpróbálom ennek közelebbi forrását meghatározni.

b. A *Hármas História* Trója-részének forrásmeghatározása

Mint az közismert, a *Hármas História* előszavában Haller egy szakadozott könyvecskét említ, amelyről megjegyzi, hogy még régi nyomtatási eljárásokkal készült, s mivel könyve különböző pontjain ő maga utal rá, hogy Nagy Sándor történetét egy 1494-es strassburgi, a *Gesta Romanorum*ot pedig egy 1508-as hagenai kiadásból fordította,⁵⁷ a szakirodalom annak ellenére is arra a következtetésre jutott, hogy egy kolligátumot használhatott munkájához, hogy a trójai rész forrásáról nem árul el semmit. Emögött a magabiztosság mögött persze az áll, hogy a Nemzeti Múzeumi Könyvtár 1894-es ősnymtatvány-jegyzékében a 339-es szám alatt egy olyan 1489-es strassburgi Guido-kiadást találunk, amely egy 1508-as *Gestával* és Temesvári Pelbárt 1504-es *Expositio*jával került egy kötetbe,⁵⁸ s ebben a kolligátumban 19. századi kézírással az alábbi bejegyzést találjuk:

„L. Nemes Sámuel megjedzése, hogy Haller Gábor *Hármas Historiáját* nagyobb részént ezen könyvből fordította, u. m. a Trójai Hadat Guido de Columna után, de hogy a Példa beszédegyeit ezen ide csatolt Temesvári Bébárt (így) munkájából merítette legyen, eddig magam nem tudtam.”⁵⁹

Katona Lajos az 1900-as *Gesta Romanorum*-kiadás bevezetőjében már meg is említi, hogy ismeri ezt a kolligátumot, de a számára releváns középső rész csonkasága miatt a

⁵⁴ HALLER 1902: 328.

⁵⁵ HALLER 1902: 326.

⁵⁶ VÖRÖS Imre: Haller János: HÁRMAS HISTÓRIA. *Irodalomtörténet* 12/62. évf. 3. sz. (1980.): 822.

⁵⁷ HALLER 1695: 124, 522.

⁵⁸ HORVÁTH Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár ősnymtatványainak jegyzéke (II–V. közlemény). *Magyar Könyvszemle*, 1894 (2. évf., 1–4.): 40.

⁵⁹ Uo.

szövegösszevetéshez nem tudta használni. Később – ha burkoltan is – Katona arra is utalt, hogy a gyűjtemény nem szolgálhatott Hallernek forrásul, mivel szerinte egy olyan kolligátumnak kellett előtte lennie, amely mindhárom művet magában foglalta. Rendkívül szkeptikusan úgy vélekedett, hogy a Nagy Sándor- és a Trója-történet, valamint a *Gesta* egybekötése már pusztán tartalmi okoknál fogva sem lehetett ésszerűtlen a korban, ráadásul az egyes szövegek különböző 15. századi kiadásai közül több még méret tekintetében is passzol egymáshoz. Fontos kiemelni azt is, hogy Katona minden alaposága ellenére sem mutatott rá konkrét edícióra vagy edíciókra,⁶⁰ ezért igazán döbbenetes, hogy Molnár Szabolcs rá hivatkozva állította, hogy a trójai részhez Haller egy 1489-es strassburgi kiadást használt.⁶¹

Mivel azonban ez egyértelműen félreértésen alapul, vissza kell térnünk a feljebb emlegetett kolligátumhoz és a benne található könyvbejegyzéshez, amelynek kapcsán két megállapítást lehet tenni. Egyfelől a jegyzet feltételezett írója, Literáti Nemes Sámuel egy olyan 19. századi régiségkereskedő, akinek antikváriusi tevékenységét a szakirodalom szerint is fenntartásokkal kell kezelnünk,⁶² másfelől pedig több tévedés is csúszik a megjegyzésbe: János helyett Gáborként hivatkozik Hallerre, a *Gestát* pedig összemossa Temesvári *Expositio*jával. Mivel ezek alapján nehéz állításait kritika nélkül elfogadni,⁶³ célszerűnek tűnt számomra elvégezni a kolligátum autopsziáját. Ennek során pedig megállapíthatóvá vált, hogy a könyv ugyan tartalmaz latin nyelvű, a szöveg egyes részeit röviden összefoglaló margináliákat, ám ezek egyáltalán nem hordoznak arra utaló jeleket, hogy Hallertől származnának, L. Nemes megjegyzését tehát nyugodt szívvel elvethetjük.

Ez persze egyúttal azt is jelenti, hogy a forráskutatást újra a nulláról kell kezdenünk, s textológiai vizsgálatok révén kell eljutnunk a Trója-rész forrásához, amihez N. E. Griffin kritikai kiadása⁶⁴ tökéletes kiindulópontul szolgál. Bár Griffin az egykori 13. századi szöveget igyekezett rekonstruálni, munkája során kitért a teljesség igényével megvizsgált kéziratok és nyomtatványok különbözőségeire is, s azt a megállapítást tette, hogy csupán az ortográfiai és frazeológiai jegyek, valamint a fejezetezés tekintetében figyelhetők meg eltérések.⁶⁵ Ez utóbbi számunkra azért is különösen fontos észrevétel, mert Haller nem az eredeti szakaszolást használja. Griffin azt is megjegyzi, hogy 1494 óta egészen az ő 1936-os kiadásáig Guido műve

⁶⁰ KATONA Lajos: *Gesta Romanorum*. Fordította Haller János, Kolozsvár 1695. *Régi magyar könyvtár* 18. Budapest: 1900: 10.

⁶¹ HALLER 1978: 20 vö. KATONA 1900: 6–7.

⁶² KELECSÉNYI Ákos: „Egy magyar régiségkereskedő a 19. században. Literati Nemes Sámuel (1794-1842)”. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1972. Budapest: 1975: 307-328.

⁶³ Az utóbbi állítás kapcsán már Katona is megjegyezte, hogy „teljesen légből kapott és a kérdés körüli tökéletes tájékozatlanságra vall”. KATONA 1900: 44.

⁶⁴ GRIFFIN 1936

⁶⁵ GRIFFIN 1936: XI–XVI.

nem került latinul kinyomtatásra.⁶⁶ 1494-gyel bezárólag tehát átlátható mennyiségű latin nyelvű Guido-kiadás született, amelyeket mivel rendre digitalizáltak is, könnyen össze tudtam vetni őket egymással és Haller fordításával. Ennek eredményeképp pedig már meg tudtam határozni, hogy Haller a Nagy Sándor-történethez hasonlóan szintén egy strassburgi nyomtatványból dolgozott. L. Nemes és Molnár Szabolcs tehát nem lőttek annyira mellé, egy nagyon fontos körülményt azonban nem vettek figyelembe. Jordani de Quedlinburg 1481 és 1502 között működő és rendkívül termékeny strassburgi nyomdája⁶⁷ négyszer is megjelentette Guido művét (1483, 1486, 1489, 1494), ám – és itt jön a lényeg – az újranyomások változatlanul közölték az 1483-as kiadás szövegét.⁶⁸ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy további adatok híján ennél közelebből nem határozható meg Haller forrása, L. Nemes és Molnár Szabolcs tehát szükségszerűen tévednek. Ennek tisztázása után részletesen is bemutatnám a strassburgi kiadványokig vezető textológiai vizsgálatot.

Mint azt feljebb már említettem, a szövegváltozatok közötti leglényegesebb eltérés a szöveg fejezetezésében rejlik: a 13. századi tagoláshoz képest a későbbi változatok sokkal kisebb egységekre bontották a művet, ám nem homogén módon, hanem nyomdászokként változóan. Ez talán a város újjáépítését elbeszélő fejezetekben mutatható ki a leglátványosabban. Míg ugyanis a strassburgi és a Haller-féle szöveg három fejezetben meséli el az eseményeket (*Priamus mint szállott volt meg egy várat fiaival együtt; A nagy Trójának épületiről; A Priamus király udvarának Ilionnak le-írása*), addig az 1480-as genfi egy fejezet alá veszi azokat (*De constructione et edificatione palatii regis Priami dicti Ylion et de consilio eiusdem regis Priami*). Persze ellentétes tendencia is megfigyelhető: bár egyes részeket Haller és a strassburgi kiadás egy fejezetben beszél el, a genfi felosztja azokat (*De recessu Jasonis se conferentis ad conquestum aurei velleris*). Mindez pedig szintén a strassbourgi kiadások felé mutat. De az 1477–79-es utrechti kiadás is gyorsan kiesik a vizsgálatból, mivel a fejezetcímeket Haller szó szerint fordítja, s ez – a strassburgival ellentétben – nem nevezi nevükön Priamusz fiait (*A harmadik fiának fejelet; Hélenus tanácsa; Tróilus tanácsa*)⁶⁹, csupán harmadik, negyedik és ötödik fiúként hivatkozik rájuk (*Responsio terci filii; Responsio quarti filii; Responsio quinto filii*). Hasonló okokból zárhatjuk ki az 1481–83-as leuveni kiadást is: míg a Haller-féle „A Görögöknek és Trójaiaknak negyedik ütközetekről” fejezetcím a strassburgi

⁶⁶ GRIFFIN 1936: XIV–XV.

⁶⁷ Victor SCHOLDERER: The Printer of Jordanus de Quedlinburg, Strasburg, 1481–1502. *The Papers of the Bibliographical Society of America*, Vol. 46, No. 3, 1952, 179–185.

⁶⁸ A kiadások megegyezését alátámasztja GRIFFIN 1936: XIV.

⁶⁹ Strassburgi kiadásban: *Responsio tertii filii; Responsio quarti filii Priami qui Elenus vocabatur; Responsio Troilus*

változattal szó szerint megegyezik (*De quarto bello Grecorum et Troianorum*), addig a leuveni edíció az egyszerűsítő „*De quarto bello*.” fejezetcímmel él. Ugyanezen leuveni kiadás egyébként összevonja „*De naufragio navium Greco eo nece Agamenonis*” cím alatt azon részeket is, amelyek Hallernél és a strassburgi kiadás esetében külön fejezetekre oszlanak (*Mint szenvednek a Görögök hajótörést; Agamemnón király haláláról*),⁷⁰ s ugyanezt figyelhetjük meg a „*Mint pusztítják el Tróját*” és a „*Mikor választanak új királyt magoknak a görögök*”⁷¹ részek esetén is. Figyelemre méltó továbbá, hogy a különböző kiadások eltérő mértékben szóltatják meg a szereplőket, így például míg a legtöbb változat egyszerű leírással szemlélteti Médea gyötrelmét, addig a strassburgi és a Haller-féle szöveg még egy felkiáltást is hozzátold a deskriptív mozzanatokhoz: „Oh mely szerencsétlen csillag alatt születtem volt, mivel énnékem nem lehet szabados életem, evvel a Jásonnal, kiből annyira megnyugott volna szívem!”⁷². Ami pedig a strassburgiak kivételével végképp kizárja az összes kiadást, az az, hogy Halleren kívül csak ezek tüntetik fel az előfejből a rövid fejezetcímeket. Mindennek megállapítása persze azért is fontos számunkra, mert csak ennek fényében tudjuk meghatározni a *Hármas História*ban helyet kapó fordítás sajátosságait.⁷³

c. A *Hármas História* és Guido összevetése

Művének paratextusaiban Haller kétszeresen is – először közvetlenül saját elbeszélői pozíciójából, és rögtön utána közvetetten, Guido szavait idézve – kihangsúlyozza művének jelentőségét és hiánypótló voltát, amellyel egyúttal saját magát is pozicionálja: a „költeményes” fikcióban dúskáló művekkel szemben ő a trójai háborút mint ’res gestá’-t kívánta megalkotni magyar nyelven. Előszava azonban más szempontból is beszédes: fordítása „illendőségének” és méltó voltának nyomatékosítása közben ugyanis önkéntelenül azt is elárulta, hogy nem ismerte a sokat emlegetett naptárszöveget, s mivel elsőnek látta magát, a kutatók sem gondolták megkérdőjelezni elsőbbségét, inkább azt vizsgálták, hogyan szólal meg a tollán Guido híres története.

⁷⁰ Strassburgi kiadásban: *De naufragio navium Grecorum; De nece Agamenonis*

⁷¹ Strassburgi kiadásban: *De direptione Troie; Electio novi ducis scilicet Palamidis*

⁷² HALLER 1695: 546. vö. Guido 1494: 19.

⁷³ Bár mint mondtam, az említett kiadások megegyezőek, a hivatkozások egyszerűsítése érdekében a következő kiadás alapján tüntetem fel az oldalszámokat: Guido de COLUMNA: *Historia destructionis Troiae*. Strassburg: Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner), 1494.
<https://donum.uliege.be/handle/2268.1/1032> Hozzáférés: 2024. 11. 30.

Ennek kapcsán már Király György megjegyezte, hogy Haller ugyan igyekezett forrását hüen tolmácsolni, ám szerinte hosszabb szakaszokat lefordítatlanul hagyott.⁷⁴ Király azonban nem vette észre, hogy a guidói elbeszélés bizonyos elemeit azért nem leljük Hallernél, mert ezek esetében nem Guidót használta forrásként. Arra, hogy a Párisz és Heléna megismerkedéséről szóló rész „köszönő viszonyban sincs” a Guido-féle szöveggel, a szoros szövegösszeolvasásnak köszönhetően derült fény, s igen valószínűnek tűnt, hogy ez a részlet nem ugyanazon a forráson alapul, mint a történet többi része. Guido elbeszélése szerint ugyanis Párisz és katonái megpihentek Cythera szigeténél, és betértek a Vénusz tiszteletére rendezett ünnepségre, ahol pogány szokás szerint imádkozni kezdtek. A helyieknek rögvest fel is tűnt Párisz daliás termete, s rövidesen egészen Helénaig is eljutott szépségének híre, aki az ünnepségre sietett, hogy maga is szemügyre vehesse az ifjút. A templomban szavak nélkül, szempillantásaikkal adták egymás tudtára kölcsönösen fellángoló érzéseiket, s Párisz felindultságában elhatározta, hogy az éj leple alatt harcosaival elrabolja Helénát és feldúlja a várost.⁷⁵ Haller változatát olvasva azonban egészen más történet tárul elénk: Tenedos szigetén kikötve, Párisz és a vitézek egyenesen a királyi várba vették az irányt. A virágoskertben Párisz megpillantotta Helénát, akivel olyannyira megtetszettek egymásnak, hogy már kéz a kézben tértek vissza a kastélyba. Heléna itt megkérte Páriszt, árulja el származását, hiszen a görögök között még nem látta, Párisz pedig megvallotta, hogy trójai, és Vénusz akaratából ő lesz a jegyese. Heléna jóra valóan fejet hajtott az isteni végzésnek és különösebb unszolás nélkül szökött meg a trójaiakkal. Az éjszaka azonban keserves könnyhullatásba kezdett – ráébredt, hogy hiba volt elhagynia házát és férjét.⁷⁶ Innentől pedig a Guido-féle história folytatódik: Trójába érve Párisz drága köntösökkel és egyéb pompákkal vigasztalta a bánatos Helénát, majd hamar sort kerítettek a lakodalomra.

Szerencsére sikerült megállapítani, hogy ez a sok szempontból teljesen elütő változat nemcsak hogy egyik Guido-kiadásban sem található meg, hanem, hogy nem is Haller leleménye. A textus eredetije ugyanis az ókori görög költő, Colluthus (Kr. u. ~500) *Raptus Helenae* című epillionjából származik. Haller azonban nem az egész költeményt, csupán a 244.-től a 325. sorig tartó részét ékelte be a Guido-fejezetek közé, ezt viszont szó szerint tette meg. Ez egyúttal arra is rámutat, hogy Haller előtt bizonyosan Colluthus versének 1567-ben kiadott latin fordítása állhatott,⁷⁷ hiszen ez nemcsak szóhasználatában, de központozásában és a görög

⁷⁴ KIRÁLY 1917: 144–145.

⁷⁵ Guido 1494: 50–58.

⁷⁶ HALLER 1695: 598–601.

⁷⁷ Ennek fényében az sem helytálló már, hogy Haller kizárólag középkori nyomtatványokból dolgozott.

istennevek rómaira cserélésében is megegyezik a fordítással, szemben a többi latin nyelvű kiadással, amelyekben vagy csak részben, vagy egyáltalán nem történt hasonló névcseré.⁷⁸ Példának álljon itt egy részlet a Colluthus-betétből:

Colluthus: <i>Raptus Helenae</i> , 268–278. sor ⁷⁹	Haller János: <i>Hármas História</i> , 598–599.
„Hospes, unde es? amabile tuum genus dic, et patriam indica. Forma quidem similis es illustri regi. Verum tuum non novi genus apud Argivos genus. Non utique Pylum arenosam incolis, Neleium solum. Antilochum novi: tuam vero faciem non novi. Non etiam Phthiam gratiosam incolis altricem praestantium virorum. Novi omne inclytum genus Aeacidarum, Splendorem Pelei, gloriam Telamonis: Mores Patrocli et fortitudinem Achillis.”	„Nékem únalmas vendégem nem vagy; de kérlek, jelentsd meg hazádat, és a’ te szerelmes Nemzetségedet, mert minden magad viselése Királyi állapotot mutat, tsakhogy én a’ Görögök között nem láttam eddig semmi jeledet. Tudom, nem vagy a’ fővényes Pylonnak lakossa, sem a’ Néleus földének; Antilokhust ismértem; te ki légy, eszembe nem vehetem. Sem Pithiának tartományából nem vagy, a’ honnat szoktak származni a Tekintetes emberek. Aeácida Királynak minden nemzetségét ismertem; Péleus pompáját, Telamon dütsőségét, Patroklus erkölcsét, Akhillesnek erejét láttam; rólad pedig mit gondolhassak, nem tudom.”

Érdekességgént jegyzem meg, hogy Király éppen erről a részről írja, hogy Haller „sehogy sem győzi tollal s ilyenkor (pl. Helena szépségének hihetetlenül fellengző rajzában) nagyobb részleteket is fordítatlan hagy”.⁸⁰ Most már azonban tudjuk, hogy valójában nem egyszerűen kikerülte Heléna jellemzését, hanem egy egészen más szöveget fordított a helyére, s a kislektálódott részt, pár sorban összefoglalva, a következő fejezet elejére helyezte:

„Minekelőtte Páris Helénát el-ragadta volna, Ténédóshoz nem messze egy Citheréa nevű szigetben az Isteneknek nevezetes temploma volt, a’hova a Görögök nagy sokassággal szoktak jární innep illésre, vendégeskedésre és egyéb játékokra. Szintén akkor tájban Cithereában találkozáván a Görögöknek nagy sokasága, minden féle rendek, férfiak és asszony állatok, ifjak és vének, kiket eszekbe vévén a Trójaiak rájuk ütnek, és nagy gazdagsággal mind elrabolják őket.”⁸¹

Haller tehát hallgatott Helénáról, ellenben a fejezet egyéb számottevő történéseit úgy szőtte bele a históriájába, hogy ezek egymást követő eseményekként jelentek meg. Így látta ugyanis biztosítottak, hogy a Cytherán történetekre való gyakori utalások nem válnak értelmetlenné.

⁷⁸ lásd 1555 Bázél: Zeus sz neve kicserélődik Jupiterre, de Dionüszoszt és Ámort meghagyja; 1539 Antwerpen és 1606 Orleans: következetesen az eredetinek megfelelően görög istenneveket hoznak; 1617 Hamburg: eltérő megfogalmazás, például megemlíti Nestort, valamint Achilles ereje helyett a robusztus karjait emlegeti.

⁷⁹ Coluthi Thebaei: Helenae raptus. Genf, 1567: 18. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb10169361> Hozzáférés: 2024. 11. 30.

⁸⁰ KIRÁLY 1917: 145.

⁸¹ HALLER 1695: 603.

Azonban mire a „*Görögök termetiről*” szóló fejezethez ért, megfélekedezhetett arról, hogy pontosan melyek azok a részek, amelyeket kihagyott, hiszen Guidót követve, Heléna jellemzését arra hivatkozva ugrotta át, hogy erre már a korábbiakban sort kerített.⁸²

A forráscserére egyébként több okból is sor kerülhetett. Ezek közül a vallási okot említeném elsőként, hisz a Guido-féle epizód egy pogány ünnepség köré szerveződik, s a leírás részletes betekintést ad a kereszténység előtti kor szertartásaiba, ráadásul Vénusz bálványozását állítja központba. Legalább ilyen súllyal eshetett latba azonban az erkölcsi szempont is, hiszen Heléna kétes magatartásából eredően a fejezet egy olyan, a nők könnyűvérűségéről szóló részlettel gyarapodott, amelyhez hasonlókat Haller többször is lefordítatlanul hagyott. Végül dramaturgiai okok is állhattak a csere hátterében, ugyanis Guido dialógusmentes és leírásokban tobzódó elbeszéléstechnikája felettébb monoton, szemben Colluthus szövegével, amely narratív eljárások tekintetében jóval sokrétűbb. Az, hogy Haller több esetben is a szereplők direkt megszólaltatásával váltotta fel az eredeti szabad függő beszédeit, szintén azt mutatja, hogy ő is a párbeszédekkel dúsított elbeszéléseket preferálta.⁸³ Átdolgozását vizsgálva azonban nem csak ezt tudhatjuk meg róla.

Kiderül például, hogy a logikátlan megfogalmazásokat sem szerette, erre kitűnő példa a „*De propositio regis Priami dolentis suam iniuriam vindicare*” és a „*De consilio deliberato ut Paris in Greciam destinetur*” fejezeteknek a „*Priamus király szándékáról, mint tölthetné ki bosszúját*” cím alatt történő összevonása. Megoldása azért észszerűbb, mert címbéli említése ellenére Párisz csak később, a „*Consilium Paridis secundi filii*” fejezetben szólal meg először.

Ugyancsak erőteljesen jellemzi Hallert a korban egyáltalán nem példátlan tömörítő szándék, amellyel nemcsak a felesleges szószaporítást irtotta, hanem a pajzán részeket is jóval szemérmesebben adta elő. Guido például érzéki részletekkel festette meg Jason és Medea szerelmének beteljesedését, Haller azonban annyival is beérte, hogy „úgy kezdettenek egymással élni, mint a házasságok”.⁸⁴ A pár következő intim pillanatában persze Guido tolla újfent megeredt, Haller viszont ismét szükségtelen kéjelgésnek tarthatta forrása éltes részleteit, hisz csak érintőlegesen jegyezte meg, hogy „azután is módot keresvén egymással való szembe

⁸² HALLER 1695: 608.

⁸³ lásd Guido 1494: 13: „Postquam uero eis est sedendi concessa facultas, Iason, multa animositate repletus, in modesta pronuntiatione uerborum aduentus sui causam Oeti regi exprimit, et aurei uelleris ordinata discrimina secundum statuta legis impositae humiliter temptare deposcit.” vö. HALLER 1695: 542–543: „Én messze földön lakom e’ világnak Európa nevű részében, a’ széles tengereken túl, ott is híre vagyok (:úgy mond Jáson) Étes király a’ te birodalmadba lévő szép báránynak mely arany gyapjával tündöklök; kinek tudom nehéz csak látása is a’ kemény őrizetek miatt, mindazáltal vagy élek vagy veszek, de azért próbálni akarok.”; továbbá Guido 1494: 41. vö. HALLER 1695: 452.; Guido 1494: 130. vö. HALLER 1695: 760. stb.

⁸⁴ HALLER 1695: 551. vö. Guido 1494: 23.

lételben, az elmenetel felől tanácskozáva egyszer s másszor is”.⁸⁵ Ebben a vonatkozásban talán említésre méltó az is, hogy Hallernél Párisz kevésbé romlott lelkületű: jóslatának elbeszéléséből ugyanis kimaradt az a buja részlet, hogy kifejezetten meztelenül vágyta látni az istennőket.⁸⁶

Szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy a história utolsó harmadában Haller mindinkább ragaszkodott forrásának pontos fordításához – alig találunk olyan háborús mozzanatot, amelyet elhagyott volna. E tekintetben Király helyesen érzékelte, hogy a csaták leírása jobban idomulhatott Haller tollához, mint azok a pajzán részek, amelyek miatt már előszavában is szabadkozott, s amelyeket, ahol csak lehetett, visszametszett.⁸⁷ Munkája legvégére érve azonban erősen szelektálni kezdte forrásszövegét, különösen annak utolsó fejezetét, az azt követő epitáfiumokat pedig teljességgel lefordíthatatlanul hagyta. Érdekes érzetet keltenek viszont azok az elemek, amelyeket az utolsó fejezetben rendezett össze:⁸⁸ ezek alapján ugyanis olybá tűnik, mintha elbeszélése körkörös időbe ugrott volna, hisz Hermionét itt ugyanolyan körülmények között ragadják el férjétől, mint anyját, Helénát, Akhillides sorsa pedig Jasonéhoz hasonul abban a tekintetben, hogy bátyja úgy ül a trónon, hogy az őt illette volna meg. Úgy tűnik tehát, mintha a leszármazottak ugyanazon helyzetekkel találnák magukat szembe, mint elődeik, ám velük ellentétben az ifjak végül nem lépnek helytelen utakra: egy újabb háború kirobbantása helyett Oresztész és Pyrrhus (Pürrhosz) maguk között vívnak meg az asszonyért (Achilles is, amikor kivonult a háborúból, efféle megoldást szorgalmazott, miszerint Menelaosznak és Párisznak más népek bevonása nélkül kellett volna rendeznie a viszályukat), Akhillides és Laomedon pedig közösen szabadítják fel rabságban maradt népüket az adáz harc helyett. Azért is hangsúlyozom ezt, mert a cirkularitás csak Haller elbeszélésében körvonalazódik ilyen élesen, Guido ugyanis ezeket a szituációkat nem hasonlította a história korábbi sorsfordító helyzeteihez. Ezzel kapcsolatban azt jegyezném még meg, hogy Hallernél mindez exemplumként látszik ágyazódni a történet egészébe, amit nemcsak az erősít meg, hogy a *Hármas História* előljáró beszéde szerint példát akar adni az ifjúságnak,⁸⁹ hanem az is, hogy később expressis verbis fogalmazza meg az alábbi tanulságot: még az a kevés görög sem menekülhetett meg az isteni végzés elől, akik túléltek a háborút, hisz saját hazájukban végül mégiscsak utolérte őket az igazság keze.

⁸⁵ HALLER 1695: 558 vö. Guido 1494: 30.

⁸⁶ HALLER 1695: 590 vö. Guido 1494: 46.

⁸⁷ KIRÁLY 1917: 145.

⁸⁸ HALLER 1695: 844–847.

⁸⁹ BARTÓK István: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998: 290.

III. A kalendárium

Ahogy az dolgozatomban elején is már említettem, Johann Jakob Kürner bécsi nyomdájának 1651–1654-es évekre szóló kalendáriumai is őrzik egy ismeretlen fordító Trója-történetét. Az „*Igazán való históriája amaz régentenvaló Trója városának*” bibliográfiailag ugyan ismert,⁹⁰ egyes darabjait viszont bizonyosan nem látták még, illetve az RMNy-leírások is több pontatlan állítást tartalmaznak. Dukkon Ágnes a régi kalendáriumainkat áttekintő munkájában röviden és rendkívül visszafogottan azt jegyzi meg róla, hogy létezik egy 1652-es naptár, amelynek decemberi oldalán félbeszakad a naptárbetét, a folytatásra pedig a következő évig kellett várnia az akkori olvasónak.⁹¹ Megállapításából azonban nem érződik ki, hogy a 17. század Magyarországon mennyire páratlannak számít, ha egy olvasmány folytatásokban jelent meg.

Összességében tehát négy naptárról beszélhetünk, amelyek közül az 1651-es teljes egészében ránk maradt (RMK I. 841), az 1652-es az április hónap kivételével szintén megőrződött (RMK I. 857), az 1654-esnek pedig három igen töredékes példányát őrzi az Országos Széchényi Könyvtár (RMK I. 881). Okkal hagytam ki a harmadik, 1653-as kalendáriumot, amelynek mindössze négy lapja maradt fenn, s a Praha Strahov könyvtárból került elő (jelzete: 300/zl), ennek ugyanis csupán egy silány, tulajdonképpen olvashatatlan másolata férhető hozzá Magyarországon. Mivel pedig ez a másolat a szövegdarabok összeillesztésekor használhatatlannak bizonyult, felkerestem a prágai könyvtár egyik munkatársát, aki először egy másik kalendárium fotómásolatát küldte el nekem 379/zl jelzettel. A prágaiak nem tudták beazonosítani e naptárt, azonban tartalma felettébb ismerős volt számomra, s mint az az összevetés során kiderült, a válaszlevél az 1654-re írott kalendáriumnak egy eddig ismeretlen példányát tartalmazta, vagyis Prágában nem egy, hanem két magyar nyelvű bécsi naptár is található. Ez a tétel ráadásul eddig még sosem látott oldalakat tartalmaz. A magyarországi példányokból ugyanis hiányoznak az augusztusi, novemberi és decemberi oldalak, a prágai példányban viszont megőrződött a novemberi naptártábla töredéke. Ráadásul az RMNy az eddig ismert nyomtatványok töredékessége miatt csak az előző évek kalendáriumainak sematikus felépítése alapján jutott arra a következtetésre, hogy az 1654-es is tartalmazhatott prognosztikont, az újonnan szerzett példányból azonban meg is bizonyosodhatunk, hogy valóban ugyanazokból a részekből tevődik össze, mint a korábbi évek naptárai, hiszen fennmaradt a prognosztikon két oldalának töredéke, valamint egy igen piciny részlet a vásárjegyzékből. Ezután persze megkaptam Prágából az első alkalommal kért

⁹⁰ Az RMNy 2311-es, 2359-es, 2412-es és 2460-as tételei alkotják a művet.

⁹¹ DUKKON 2003: 164.

kalendárium másolatát is, így a meglévő szövegdarabok összeilleszthetővé váltak, és már csak az volt kérdés, hogy vajon folytatódott-e a következő években a történet.

Az RMNy 2311-es tételéből ezt illetően azt tudhatjuk meg, hogy a história befejező részeit minden bizonnyal az 1655–56-ra írott kalendáriumok tartalmazták, ezért összesen 60–67 egyhasábos lapot ölelhet fel a teljes mű.⁹² Erre vonatkozóan sajnos semmilyen biztos adatunk nincs. Az 1655. évre íródott naptár létezése ugyanis csupán feltételezés, amely a korábbi évek gyakorlatán alapul, az 1656. évre készült pedig (RMK I. 907d) töredékessége miatt következtetésre alkalmatlan. Ennélfogva a meglévő négy kalendáriumból kell „kisajtolnunk” valamiféle információt a történet esetleges folytatásával kapcsolatban. Talán árulkodó lehet, hogy az 1651-re és 1652-re írott naptárak decemberi hónaplapjai (tehát a históriát tartalmazó lapok között az utolsók) mindkét esetben őrszóval zárultak. Az 1652-es históriarészlet azonban mégsem a megadott szóval kezdődött. Ezek tehát talán inkább azt vetítették előre, hogy a történet folytatódni fog, mintsem a következő lap tényleges első szavát, bár az 1653-as naptár töredékessége miatt messzemenő következtetéseket ebből sem vonhatunk le. Arra azonban rámutat mindez, hogy a fordítás folyamatosan, évről-évre készült, és nem egy előregyártott művet daraboltak fel több részre.⁹³ Azt is fontos megemlítenünk, hogy az 1654-ben megjelent szövegdarab utolsó oldala nem tartalmaz őrszót. Ebből logikusan az következne, hogy nem számoltak a történet folytatásával, s talán ezt erősíti meg az is, hogy a decemberi naptárlap egybeesik az adott forrásfejezet végével is, vagyis az epizód lezárt és kerek az előző évekkel szemben, ahol az utolsó oldal kettévágta a cselekményt.⁹⁴ Mindenesetre annyi a további részek hiányában is megállapítható, hogy egész, befejezett egység került elbeszélésre.

S így a fejezet végén már csak arról kell hogy szó essék, hogy az RMNy – a címlapon megnevezett „Phrygiai Daretus es Orestes”, valamint a januári hónaplapon említett „Daretus és Cretensis” nevek alapján – Dares és Dictys feljegyzéseire vezette vissza a szöveget, azonban a

⁹² Az RMNy 2511-es és 2567-es számmal hivatkozik a kiadványokra, ám ez is pontatlan: az 1655. évre írott kalendárium tételszáma 2509.

⁹³ Forrását megvizsgálva nem lehet tervezettségét felfedezni abban, hogy miként osztja be az egy naptárra jutó szöveg terjedelmét – a decemberi hónaplapok az utolsó naptár kivételével egy-egy bekezdés közepén érnek véget.

⁹⁴ Forrásának 75 fejezetéből a naptárszöveg csupán az első négyet dolgozza fel; fennáll tehát a lehetőség, hogy az 1654-es naptár őrszó-nélkülisége csak nyomdahiba. Csakhogy, ha számoltak volna folytatással, akkor az 1651-52-es nyomtatványok példája okán valószínűbb, hogy fordítónk a fejezetet nemes egyszerűséggel félbehagyta volna, s a következő naptárban írta volna tovább a tömörítés helyett. Továbbá az 1654-es naptár utolsó oldalán a forrásszöveg sűrítésének mértéke olyan aránytalan, amely a fordítás semelyik másik szöveghelyére nem jellemző. Talán összefüggés lehet a história hirtelen befejezése és Kürner rövid időn belüli „leköszönése” között (az 1660-tól megjelent kalendáriumokat már kizárólag Kürner öccse, Leopold szerkeszti).

tényleges forrás ugyanúgy Guido históriája volt,⁹⁵ mint a *Hármas História* esetében, s ezért a naptárszöveg szorosan kapcsolódik a Haller-féle fordításhoz, és nagyon is érdemes összevetni őket mind textológiai, mind stilisztikai szempontból.

a. A naptárszöveg forrásának meghatározása

Haller kapcsán magától értetődő volt, hogy az ősnymtatványok között keresendő a forrása, hisz ő maga tett utalást azok régiségére és elrongyoltságára, a naptárszövegnél azonban már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Ugyanis máig megvilágítatlan okokból Guido művét 1494 után nem nyomtatták ki többé latinul, ebben az esetben pedig – Hallerével ellentétben – nem tűnik életszerűnek, hogy egy 17. századi fordító közel kétszáz éves inkunábulumból dolgozott volna, amikor egy egyszerű naptárbetétet készített. Első körben mégis az ősnymtatványokkal vettem egybe a kalendárium szövegét, hiszen a naptárszövegben több olyan tulajdonnevet is találunk, amelynek helyesírása és toldalékolása alapján latin forrásra kezdtem gyanakodni – ilyen a *Myrmidones* következetes használata, amely egy pluralis nominativus alakra hajaz, vagy az *Abyso* kifejezés, amelynek végződésében egy singularis ablativus esetleges esetragja sejlik fel. Csak ezután figyeltem fel arra a filológiai problémára, amely végül teljesen eltántorított attól, hogy az ősnymtatványokra lehetséges forrásként gondoljak, ugyanis a naptárbetét címében Daresre és Cretensistre hivatkoznak, de a latin textusok mindegyike a Dares és Dictys megnevezéssel él,⁹⁶ a Cretensist pedig, mint Dictys nemzetségnevét, nem tüntetik fel, így ez csakis egy későbbi szövegváltozat hozadéka lehet.

Mindezek alapján a forrásnak sokkal inkább egy közelkortárs nyomtatvány kell lennie, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a népnyelvű fordítások között is szét kell néznünk. Gyorsan ki is derül, hogy a német, katalán, holland, orosz stb. Guido-átdolgozások már a 15. század közepe táján elkészültek, s azok a rendszeres újrakiadások révén akár egészen a 18. századig közkézen forogtak, ami egyúttal azt is jelenti, hogy még a folytatásos fordítással is tetemes a lemaradásunk. Másfelől ugyanakkor az is érthetővé válik, hogy Haller miért egy elnyűtt ősnymtatványból dolgozott: a világirodalomban már a 16. század elején anyanyelvű változatok váltották fel a latinokat.

⁹⁵ Guido 13. századi munkájához valóban felhasználta a két késő antik szöveget is, de legfőképpen Benoît de Sainte-Maure *Roman de Troie* c. művére támaszkodott, így még közvetetten, Guido históriáján keresztül is nehézkesen kapcsolhatjuk össze a naptárszöveget Dares és Dictys feljegyzéseivel.

⁹⁶ „Ditem Grecum et Phrigium Daretem”

Ez alapján, s mivel a mi magyar nyelvű szövegünk bécsi naptárakban kapott helyet, a német fordítások felé kutattam tovább. A németek több ízben átdolgozták Guido-művét: kéziratosan már a 15. század elején is kódexekbe került *Der Trojanische Krieg* címmel, nyomtatásban pedig az 1470-es évektől illusztrációkkal, fejlécdíszekkel tarkított bibliofil kiadások születtek a Hans Mair-féle *Buch von Troja* cím alatt terjedő változathoz.⁹⁷ A 17. században aztán David Förter jóvoltából egy újabb fordítás váltja fel az addigi szövegeket *Historische/ Warhaffte Und eigentliche Beschreibung von der Alten und in aller Welt berühmten Stadt Troja/ Ihrer ersten Zerstörung/ wider Erbauung und endtlichen Unterganges* címmel.⁹⁸ Ez a változat számunkra azért rendkívül különleges, mert hosszan idézett címe szó szerint megegyezik a naptárszövegével, így érdemesnek tartottam ezzel a fordítással folytatni a vizsgálódást. Először a Dictys/Cretensis névváltozat problémáját tisztáztam: a címlap a 'Dietis Cretensis' névalakot hozza, tehát a naptárszöveghez hasonlóan ez is feltünteti a nemzetségnévet. Ezután Griffin előszavát szem előtt tartva a fejezetcímek és -határok összevetésével folytattam a kutakodást, s itt is azt a megállapítást tehettem, hogy valószínűleg ez lehet a keresett forrás, ugyanis a szakaszhatárok megegyeznek, a magyar fejezetcímek pedig egyértelműen német megfelelőjük rövidítéseként foghatók fel:

<i>Historische, warhaffte, und eigentliche Beschreibung... (Bázel, 1612)</i>	Kalendárium (Bécs, 1651-1654)
Von einem König in Thessalia, Peleus genandt der seinen Bettern den Jasonam oberzedt das Gulden fell zugewinnen. Das I. Capitel.	Egy thessáliabéli királyról, melynek Peleus vala neve, mely atyjafiát, Jazont hízelkedő beszédekkel megkörnyékezte az aranybáránynak elnyerésére.
Wie die Griechen an den Grentzen des Landes Troje außstiegen und was der König Leomedon an sie begeren ließ. Das II. Capitel.	Miképpen jutottanak az görög Trója tartományának végeire.
Wie die Medea deß Königs Tochter gegen den Jasonem in Liebe entzündet ward. Das III. Capitel.	nem őrződött meg
Welcher gestalt der Jason von der Medea unterricht bekommen, denn Streit zu Eroberung deß gulden felles anzufangen, und was vor Artzney sie ihm mit getheilet der	Negyedik része a históriának. Miképpen Médea Jazont megtanította és felkészítette az aranybárány elnyerésére.

⁹⁷ Hans MAIR: Buch von Troja: Darin: Guido de Columna: Historia destructionis Troiae. Ein hübsche histori von der künnglichenn stat troy wie si zerstörett wartt. Strassburg: Martin Schott, 1489. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb00083136> Hozzáférés: 2024. 11. 30.

⁹⁸ Guido DE COLUMNIS: Historische/ Warhaffte Und eigentliche Beschreibung von der Alten... Bázel: Johann Schröter, 1612. <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/65067/1> Hozzáférés: 2024. 11. 30.

Ochsen und deß Trachen Fewrschiessen damit abzutreiben. Das IIII. Capitel.	
--	--

Szemponyunkból ugyancsak figyelemre méltó, hogy a korábbi német változatok, úgymint a *Buch von Troja* átírták a tulajdonneveket is – így például a *Mirmeidones* alakot használták Achilles népére –, a Förter-féle fordítás azonban megtartotta ezek latinos írását, ugyanúgy, mint a magyar szöveg.⁹⁹

Ezek alapján pedig teljes magabiztossággal állíthatjuk, hogy a kalendáriumbetét mögött Förter átdolgozása áll, befejezésül azonban szeretnék még egy perdöntő bizonyítékot felhozni. A naptárszöveg elején ugyanis található egy egészen furcsa szerkezet, amely így hangzik: „egy Landes nevő helybül Olaszországának”. Mivel ilyen hely Itáliában nem létezik, erős volt a gyanú, hogy mindez egy félrefordítás eredményeképp került a magyar változatba. Förter verziójában aztán meg is lett a hiba forrása, a német szöveg megfelelő helyén ugyanis ezt olvashatjuk: „daß aus einem ort *Landes* in Italia” (kiemelés tőlem: E.A.). Hogy e párhuzam perdöntő erejű, abból is lehet tudni, hogy Förter előtt a megjelölt helyen még csak említést sem tesznek Itáliáról, a torzulásnak indult Land kifejezést azonban megtaláljuk itt: „in dem *Land* die hiessent *Mirmeidones*, von den selben Leuten schreibt man in Sant Matheus Legende” (kiemelés tőlem: E.A.).¹⁰⁰ Mindezek alapján tehát a kalendárium forrása bizonyosan az 1612-es, Johann Schröter nyomdájából származó német Guido-fordítás volt, s ezért a következőkben a magyar szöveg sajátosságait e változat segítségével mutatom be.

b. A naptárszöveg és forrásának összevetése

Ahhoz, hogy a magyar szöveg egyedi vonásait felsorakoztathassuk, előjáróban a német forrás sajátosságairól is szót kell ejtsünk, ugyanis ez egy szabadabb átdolgozás, amely több ponton is eltér a közismert latin históriától.¹⁰¹ Ennek hátterében az áll, hogy a szöveg úgy igyekszik a szélesebb társadalmi rétegek tetszését megnyerni, hogy hol a „nyersanyag” redukciójával, hol pedig az értelmezést segítő fordulatok betoldásával segíti a deákos műveltségben kevésbé járatos olvasókat; lényegében tehát egy kalendáriumbetétnek különösen alkalmas

⁹⁹ Az *Abyso* esetében egy újabb sajtóhiba csúszhatott a magyar szöveg nyomtatásába, aminek eredményeképp a szóalak eltorzult, ám még így is közelebb áll a német *Abruzzo* szavához, mint a latin *Aprutinos*-hoz.

¹⁰⁰ MAIR 1489: 4.

¹⁰¹ A fordítástechnikák elemzéséről lásd BARTÓK 1998: 283–296.

„lesefreundlicher Textrol”, népkönyvről van szó.¹⁰² Talán épp ez az oka annak is, hogy a szakirodalomban alig említik, s hogy a Hans Mair- és Würzburg-féle feldolgozások mellett jelentősége teljesen eltörpülni látszik. Mindazonáltal mégis ez a szöveg szolgál számunkra referenciapontul, s ezt teszi érthetővé, hogyan alakultak ki a magyar verzió bizonyos vonásai.

Az előző fejezetben már rá is mutattunk például egy fordítási hibára, nem ez azonban az egyetlen Leiterjakab, amely Förter fordítására vezethető vissza. Ugyancsak a német szöveg félreértéséből fakad ugyanis az a hiba, hogy a naptárszöveg fordítója Péleusz bátyja helyett annak apjaként írja le Aiszónt:¹⁰³

„Was aber den König Peleum belanget, schreibet die Historia, daß er einen leiblichen Bruder gehabt, mit ihm von einem Vater und Mutter erborn, welcher Aeson geheissen, sey auch alters halben ihme dem Peleo vorgangen.”¹⁰⁴

A magyar verzióban – a félrefordítások mellett – megfigyelhető a történet egyszerűsítésének szándéka is. Jó példa erre, hogy hogyan szünteti meg az idősíkokkal való játékot, a kataforikus elemeket. Tudjuk ugyanis, hogy Guido, ha visszafogottan is, de olykor kilép az elbeszélés idősíkjából és előre vetíti az éppen elbeszélte események következményeit. Ezt teszi a görögök trójai partra érkezésekor is, amikor hosszasan dedukálja az elkövetkezendő veszedelem szükséges voltát: azt, hogy bár triviális okból kellett vesznie a városnak, de minden rossznak célja van, hiszen később csak e sok halál és pusztulás árán alapíthatták meg Rómát, amely nélkül Anglia és Franciaország sem létezne, de Velence is Antenortól származik, valamint Szicília és Toszkána is a trójai ostrom utóhatásaként jött létre. Itt beszéli el Guido Kírké és Diomédész történetét is, s csak ezután kapcsol vissza a történet jelen idejébe.¹⁰⁵ Ezzel a kitéréssel pedig, amellyel nemhogy az első, hanem rögtön a második ostrom utáni évekre ugrik, egyrészt átmeneti időzavart okoz – amely, mint említettem, nem volt kedves a magyar olvasóközönség számára –, másrészt olyan epizódokat emleget, amelyeket ezen a szöveghelyen csak olyan olvasó tud értelmezni, aki valamilyen formában már hallottak a trójai mondanakorról. Ezen a ponton a görögök még egyetlen trójai lakossal sem találkoztak, tehát a konfliktus említése értelmezhetetlen, hacsak nincs az olvasónak előzetes ismerete az első trójai ostromról. Guido célközönségének persze ez nem lehetett akadály, hiszen konstans utalásai Ovidiusra, Homéroszra és Vergiliusra a mindenkor olvasó történeti és mitológiai jártasságát feltételezik, és Förter is meghagyja ezt a kitérőt egyszerűsítő hajlama ellenére, a kalendárium fordítója

¹⁰² Korompay Klára nyomán (Uő.: Mit kezdjünk a szövegromlás eseteivel egy olvasóbarát kiadásban? - Gondolatok az Apor-kódex alapján. *Magyar könyvszemle* 139. évf. 2. sz., 141–153: 141.)

¹⁰³ „Az mi azért az Peleus királyt illeti, az találtatik az históriában, hogy lévén ennek egy vér szerént való atyjafia, knek (kinek!) atyja Aeson vala, és korosabb Peleusnál.”

¹⁰⁴ *Historische, warhaffte...*: 20. vö. GRIFFIN 1936: 6.

¹⁰⁵ GRIFFIN 1936: 11–12.; *Historische, warhaffte...*: 29–30.

viszont érzékelhette ezt a „bukfencet”, hiszen a bekezdést teljesen kihagyta, s így elbeszélése végig ugyanazon az idősíkon mozog.

A célközönséghez igazodás szándékát jelzi az is, hogy – német forrásához hasonlóan – legtöbbször nem veszi át Guido antik költőkre történő hivatkozásait: Ovidiusra csupán kétszer utal, de egyik hely megértéséhez sem szükséges előismeret. Nem így Guido, aki nemcsak címével említi a *Metamorphosest*, hanem precíz hivatkozást ad, sőt a poéták gyűjtőkifejezéssel is gyakran él.¹⁰⁶ Ezek az allúziók persze szükségtelenek voltak egy olyan célközönség számára, amely nem ismerte kellő részletességgel az antik műveket. Ez a magyarázata annak is, hogy a marginális szereplők nevei és a szöveg megértéséhez nem feltétlenül szükséges mitológiai utalások eltűnnek a német és a magyar változatból. Guido például még megnevezi Philoktétészt elenyésző jelentősége ellenére is, hiszen elsősorban a történelmi pontosságra törekedett, a német népkönyv és a magyar naptár viszont egyszerűen csak kormányosként hivatkozik rá.¹⁰⁷ Ugyanezt tapasztalhatjuk Herkules munkái esetében is, hiszen míg Guido Tricerberusnak nevezi az alvilágot őrző szörnyalakot, addig Förter és a kalendárium a közérthető „háromfejű eb” kifejezéssel él.¹⁰⁸ Nagyon jól nyomon követhető tehát, hogy hogyan szelektálódnak ki azok a részek, amelyek a trójai mondakör szempontjából csak másodlagos jelentőségűek, s amelyek egy könnyed olvasmányra vágyó olvasóban csapongó elbeszélés képzetét kelt(het)ik.

Az sem mellékes persze, hogy a magyar fordító további fogódzókat is nyújtott a közönségének. Kitűnő példa erre, hogy a német verzió nyomán kisebb egységekre bontotta a szövegét, és hogy úgy rendezte külön bekezdésekbe az egyes jeleneteket, hogy vizuálisan is jelezte ezek összetartozását vagy épp a fókuszváltást. Szintén a német változatot követve, a magyar átültetés is gyakran használja az oralitásra különösen jellemző átvezetőformulákat („Mert ugyanis halljuk csak tovább”), s az egyes bekezdések elején gyakran él történetmondó fordulatokkal („Az mi azért Peleus királyt illeti”; „Vala azért még”; „Azonközben hallatik vala”).¹⁰⁹ Feltűnő azonban az is, hogy a kalendáriumban – a forrásszöveg ellenére – nem kap helyet egy több oldalon át húzódó moralizáló eszmefuttatás, amelyet a magyar fordító – nyilvánvalóan a terjedelmi korlátok okán – úgy sűrít egyetlen rövid felkiáltó mondatba, hogy közben érzékletesebbé teszi a kiszólást – meg is szólítva ekkor a „kegyes olvasót”.¹¹⁰

¹⁰⁶ *Historische, warhaffte...*:20; 21; 26. vö. GRIFFIN 1936: 5; 6; 16.

¹⁰⁷ „Steurman deß Bestirns” *Historische, warhaffte...*: 28. vö. GRIFFIN 1936: 10.

¹⁰⁸ „dreyföppfichten Hund” *Historische, warhaffte...*: 27. vö. GRIFFIN 1936: 9.

¹⁰⁹ „Was aber den König Peleum belanget schreiber die Historia...”; „Von dem Aesone aber war noch vorhanden ein Sohn mit Namen Jason...”; „Endlich so gieng zu der Zeit ein...”

¹¹⁰ *Historische, warhaffte...*: 37. vö. „De méltábban bizonyára én itt felkiálthatok, kegyes olvasóm, eképpen: Oh eleitől fogva kívánságod után járó asszony nép, aki semmivel nem gondolsz, csak szintén eltökéllett kívánságodnak eleget tehess!”

Összességében tehát elmondható, hogy a naptárszöveg megörökli német forrásától a népszerű prózairodalom legkülönbözőbb jegyeit, ám az egyébként is könnyen befogadható művet tovább egyszerűsíti: elhagyja például a cselekmény menetét megakasztó kataforikus elemeket, előnyben részesítve ezzel a lineáris történetvezetést. Természetesen az, hogy valamely szöveg a saját nyelvterületén népkönyvként funkcionált, nem jelenti azt, hogy egy másik kultúrába is akként emelkedik át,¹¹¹ ám a naptárak széleskörű népszerűségéből és ezek irodalmi betéteinek könnyed, szórakoztató funkciójából adódóan ez esetben szívesen következtetnék arra, hogy a Förster-féle változatot célzottan „népkönyvisége” miatt választották ki a hazai kalendáriumfogyasztók számára, és lényegében ugyanebben a „regiszterben” helyezendő el a magyar irodalomban is.

c. A naptárszöveg és a *Hármas História* összevetése

Mint arra az imént már utaltam, ha a forrásszöveghez való viszonyulásról, például annak tömörítésének mértékéről akarunk szólni, nem mellőzhetjük azt a tényezőt, hogy a naptárak korlátozott számban rendelkeztek üres oldalakkal, tehát nemcsak a tartalmi-nyelvi egyszerűsítés okán kellett szelektálni az elbeszélendő részek közül. Ezzel szemben Haller saját költségén vállalta a kiadást, materiális tényezők nem korlátozták az átültetés részletességét, sűrítésének fő oka a nyelvi tisztaságra törekvés és Guido részletező stílusának egyszerűsítése volt. Ebből pedig az is következik, hogy bár Haller műve könnyedebb, mondatai gondosabban szerkesztettek és tömörek, összességében mégis terjedelmesebb szöveget hozott létre, hiszen jóval kevesebb részletet hagyott el, mint a naptárszöveg.

Fontos különbség az is, hogy míg a naptárszöveg átveszi azt a megjegyzést Medea első említése kapcsán, miszerint a következőkben még bővebben lesz róla szó, s ezzel egymástól távol eső – ez esetben külön naptárba kerülő – epizódokat kapcsol össze, addig Haller nemcsak az előreutalást, hanem Medea kilétét is fedve hagyja, és az argonautáknak rendezett bálíg sejtelmesen csak „valami tudományos leányt”¹¹² említ, az olvasóra bízva az implicit utalás feloldását. Haller a forrásszövegnél egyébként is nagyobb egységekben gondolkodik, több (egyébként jól szegmentálható) bekezdést összevonva hosszabb szakaszokat hoz létre, a kalendárium viszont épp, hogy az ellenkezőjét teszi ennek: még az eredetnél is kisebb, szorosan szerkesztett bekezdéseket különít el, sőt, átveszi az ezek elejére toldott

¹¹¹ SZIGETI MOLNÁR Dávid: Népkönyv és reformáció. *Irodalomtörténeti Közlemények* 124, 23–42: 31.

¹¹² HALLER 1695: 532.

átvezetőformulákat és az értelmezést segítő utalásokat is, tehát egy sokkal könnyebben befogadható narrációt alakít ki.

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a mirmidónok származását illetően mind Guido, mind Haller dramaturgiai bukfencet épít a históriába: Haller úgy fogalmaz, hogy „a’ mirmidónokat Thessália lakosinak mondhatjuk, kiknek urok volt Ákhilles, *Péléusnak, az atyjának halála után születvén*, ki hatalmas erővel hadakozott azután a’ trójaiak ellen (kiemelés tőlem: E.A.)”,¹¹³ ám az utolsó fejezetben ugyanezen Péleusz évekkel Achilles halála után még megmenekíti Andromakhét, ami paradox helyzethez vezet, hiszen képtelenséggé válik, hogy már Achilles születése előtt meghalt. A naptárszövegben azonban nem találkozunk a problémával, a forrásául szolgáló német szöveg ugyanis kiköszörüli ezt a csorbát, ami egyúttal természetesen azt is jelenti, hogy Förter olyan részletességgel látta át a história egészét, ami egyik korábbi átdolgozóról sem mondható el.¹¹⁴

Végül arról is szó kell, hogy essék, hogy a kalendáriumbetét stilisztikailag sokkal közelebb áll forrásához, mint a *Hármas História* a latinhoz. Az előbbiről ugyanis a német textushoz hasonlóan elmondható, hogy mondat szerkezetei többnyire bonyolultak és felettébb mesterkéltek, Haller viszont a latin körülményes stílusa ellenére is rövidebben és gondosabban fogalmaz, s nem bonyolódik „barokkos” szerkezetekbe – ezzel nem mondok ellent magamnak a naptár egyszerűsítő szándékát illetően, hiszen annak ellenére, hogy hosszabb, kevésbé megmunkált mondatokkal él, elbeszélése mégis sokkal élőbeszéd-közeli szemben Hallerrel, aki tudatosan törekedett arra, hogy a magyar irodalmi nyelvet minél tisztábban és ékeesebben művelje. Az elbeszéléstechnika tekintetében az is figyelmet érdemel, hogy a kalendárium kevesebbet változtat forrása megoldásain, tehát gyakrabban él szabad függő beszéddel, mint Haller, aki több ízben dialógusokká dolgozza át ezeket. Másként viszonyul a naptárszöveg és másként Haller Guido reflexióihoz is: az előbbi drasztikusan lerövidíti és kollokvialis nyelvhasználati szintre rántja ezeket, az utóbbi viszont vagy szóról-szóra átveszi, vagy egészében elhagyja őket. A szövegeket összevetve összességében tehát az állapítható meg, hogy a *Hármas História*ban helyet kapó fordítás irodalmilag értékesebb, mint a naptárszöveg: míg az előbbi finomítja, megemeli forrását, addig az utóbbi tovább deklasszálja azt.

¹¹³ HALLER 1695: 531 vö. 846.; GRIFFIN 1936: 5 vö. 268.

¹¹⁴ *Historische, warhafftige...*: 19.

IV. Kitekintés

Dolgozatom legfőbb célja a naptárszöveg prózakánonba történő beemelése volt, ám a kutatás rávilágított arra, hogy számos újabb adalékkal lehet kiegészíteni az eddigi szakirodalmat is, s mivel ezek az újdonságok talán a későbbi kutatók számára is fontos támpontokat nyújthatnak, befejezésül néhány megjegyzést szeretnék még tenni velük kapcsolatban.

Guido művét a középkorban nemcsak a legkülönbébb nyelveken dolgozták fel (pl. orosz, lengyel és cseh fordítások is születtek), hanem katalán, holland és német nyelven már az ősnymtatványok korában is kiadták vernakuláris fordításait, így nem csoda, hogy az elsőprő erejű história az európai irodalom kiemelkedő alakjaira is hatással volt; több tanulmány fejtegeti például hatását Chaucer és Lydgate költészetére.¹¹⁵ Ennek ellenére több, máig tisztázatlan kérdés van a 16–17. századi Guido-recepcióval kapcsolatban. Ezek közül talán az a legfontosabb, hogy 1494 után miért szakadt meg a latin nyelvű változatok kiadásának sora. Azért is izgalmas ez a probléma, mert kb. 1510-től kezdődően már a kéziratosságban sem találjuk a további hagyományozódás nyomait. A Guidóval foglalkozó szakirodalom ezeket az adatokat szívesen hangoztatja, de nem próbálta meg feltárni a hirtelen visszaszorulás okait. Ami biztos: nem arról van szó, hogy Guido művét a 16–17. században meghaladottnak, divatjamúltnak tartották volna, hiszen még a 17. század végén is újabb és újabb feldolgozásoknak szolgált forrásul. Persze ez azt is jelenti, hogy Hallerhez hasonlóan más kései átdolgozóknak is középkor végi szövegkiadásokhoz kellett visszanyúlnia,¹¹⁶ amely olyan párhuzamosságot teremt egyes népek irodalmában, amelyet érdemes lenne a későbbiekben behatóbban vizsgálni. Számomra azonban nem a világirodalmi kontextus alapos megrajzolása tűnik a legégetőbb feladatnak, hanem sokkal inkább a *Hármas História* autentikus szövegének a sajtó alá rendezése, hisz a 19. század vége óta öröklődő stilizált szöveg nem alkalmas arra, hogy az érdemi kutatás megkezdődjék.

V. Melléklet

¹¹⁵ lásd SIMPSON 1998; McKay SUNDWALL: The Destruction of Troy, Chaucer's Troilus and Criseyde, and Lydgate's Troy Book. *The Review of English Studies, New Series*, Vol. 26, No. 103 (Aug., 1975): 313–317; John LYDGATE and Wilhelm G. BUSSE: The Sege of Troye. Ed. LENGENFELDER, 1998.

¹¹⁶ Példaként egy 1709-es orosz fordításról: Artem Nikolaevič MASLOV: Légendes pseudo-historiques de l'Occident médiéval en Russie (xvie-xviiie). *Cahiers du monde russe* 50 (2-3), 2009, 431–440: 438.